

NECMUDDİN TÛFÎ (ö.716/1316) 'NİN MASLAHAT RİSÂLESİ

(çeviri ve değerlendirme)

Haz: Dr. Ali Pekcan

GİRİŞ

I. TÛFÎ (ö.716/1316) NİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA

Maslahat konusunda geleneksel anlayışın dışında farklı görüşleriyle ün salan Tûfî'nin tam adı, *Ebû'r-Rabî' Süleyman b.Abdilqavî b.Abdilkerîm b.Saîd es-Sarsarî et-Tûfî*, olup, 657/1258 yılında Bağdat yakınlarında bulunan Tûfâ beldesinde doğdu. Aralarında, *Şam*, *Bağdat*, *Hicaz*, *Mısır* gibi büyük ilim merkezlerinin de bulunduğu bir çok ülkeye ilmi seyahatlerde bulundu. İslâmî ilimlerin hemen hemen bütün alanlarıyla ilgili eserler kaleme alan Tûfî, mezhebine tam bağlı olmamak, Şîîliğe ve Râfîzîliğe meyletmekle itham edilmesine karşın, çoğu İslâm bilgini tarafından *Hanbelî* sayılmıştır.¹

Ömrünün sonlarına doğru önce Hicaz'a gitmiş orada hacc yaptıktan sonra Suriye'ye daha sonra da Kudüs'e gitmiş, orada *Halîlî'r-Rahmân* mevkiinde 716/1316 da vefat etmiştir. Bir çok eser kaleme alan Tûfî'nin bu eserlerinden² bazıları şunlardır.

1.Şerhu Muhtasari'r-Ravda:

¹ -Hayatı ve görüşleri hakkında daha fazla bilgi almak için bkz; Ferrâ,Ebî Ya'lâ (ö.526), *Tabaqâtü'l-Hanâbile*,(tahk.Muhammed hâmid el-Faqî),Kahire,1952,s52; İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynuddîn (ö.795), *Kitâbu'z-Zeyl alâ Tabaqâti'l-Hanâbile*,Kahire,1952,2/366-370; Asqalânî,İbn Hacer (ö.852),*ed-Düreru'l-Kâmine*,Kahire,ty.,2/154; İbnü'l-İmâd,Abdülhayy (ö.1089),*Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Kahire,h.1350,6/39;Süyûtî,Celâlüddîn (ö.911),*Buğyetu'l-Vuât*,(tahk.Muhammed Ebulfadl İbrâhîm),Kahire,h.1384,s.262; Zirikli,Hayruddîn (ö.h.1396), *el-'A'lâm*, 1976,yy.,1/387;Brockelmann,GAL,II,s132;a.müellif, *Supplemann*,II,s.133-134; A.Muhsin et-Türkî'nin *Şerhu Muhtasari'r-Ravda* tahkikine yaptığı (giriş),Beyrut,1987/1407,I.B.,c.I, s.21-38; Hasenî ,İsmâil, *Nazariyyetü'l-Makâsîd inde'l-İmâm Muhammed et-Tâhir b.Âşûr* ,U.S.A.,1995, s. 58; Koca, Ferhat., *İslâm Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmüddin Tûfî'nin bu konudaki görüşlerinin değerlendirilmesi*, İLAM, Araştırma Dergisi, c. 1, s. 1, (Ocak-Haziran 1996), s.93;Pekcan,Ali,*İslâmHukuku Usûlünde Zarûriyyât Hâciyyât ve Tahsîniyyât Meselesi*,Konya,1999 (Basılmamış Doktora tezi) s.62,63

² -Türkî, a.g.e,(c.I/22,-32)'de Tûfî'ye ait olan ya da olduğu ileri sürülen 53 adet eseden bahseder.

İbn Kudâme el-Maqdisî 'nin (ö.620/1223) '*Ravdatü'n-nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır*' adlı usûl-ı fıkıh'a ilişkin eserinin yine kendisi tarafından yapılan muhtasarının şerhi olup, *Abdülmuhsin et-Türkî* tarafından tahkikli olarak üç cilt halinde neşredilmiştir.(Beyrut,1987,I.B.)

2.et-Ta'yîn fî Şerhi'l-Erbaîn:

Nevevî'nin (ö.676/1277) kırk hadisini şerhetmek üzere kaleme aldığı ve 'maslahat'a ilişkin 32.Hadisin de içinde bulunduğu bu eser, *Ahmed Hâc Muhammed Osmân* tarafından dört yazma nüsha karşılaştırılarak yayımlanmıştır.(Beyrut/Mekke,1419/1991,I.B.)

3.el-Bülbül fî Usûli'l-Fıkıh:

İbn Kudâme el-Maqdisî'nin (ö.620/1223) '*Ravdatü'n-nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır*' adlı eserinin ihtisar edilmiş biçimi olup, *Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfiî* tarafından II.Basımı yapılmıştır.(H.1414)

4.Alemü'l-Cezel fî İlmi'l-Cedel:

Cedel ilmine dair bir eser olup, *Wolffhart Heinrichs* tarafından tahkikli neşri yapılmıştır.(Beyrut-1987)

5.Der'ü'l-Qavl el-Qabîh fî't-Tahsîn ve't-Taqbîh³

6.Der'u't-Teâruz ammâ Yûhimu't-Tenâqud fî'l-Kitâb ve's-Sünne⁴,

7. ez-Zerîa ilâ Ma'rifeti Esrâri's-Serîa⁵

8.Risâletu't-Tûfî fî Riâyeti'l-Maslaha (Cemâlüddîn el-Qâsımî'nin müstakil neşri)

II. RİSÂLE HAKKINDA:

Tûfî, maslahatlara ilişkin görüşlerini, *Nevevî* 'nin (ö.676/1277) "*el-Erbaîn*" adlı eserini şerh ederken, *otuzikinci* hadise (*Lâ darara ve lâ dırâr*)⁶ geldiğinde açıklamıştır. Son devir Şam ulemâsından *Cemâlüddîn el-Kâsımî* (ö.1332/1914) onun bu görüşlerini,

³ -İbn Receb,a.g.e,2/368

⁴ -İbn Receb,a.y.; Türkî,a.g.e.,1/32

⁵ -İbn Receb,a.y.; Türkî,a.g.e.,1/32

⁶ -Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, İst.1992, K. *Akdiye*, 2/171; İbn Mâce, K. *Ahkâm*, s. 17

çeşitli ilâvelerle birlikte ayrı bir *risâle* halinde yayınlamış, el-Menâr dergisi bu risâleyi hâşiyeleriyle birlikte *October/Ekim 1906 yılı IX.cilt –X.Bölümünde* yayımlanmıştır.⁷ Kâhire/Dâru'l-Ulûm fakültesi hocalarından. *Mustafa Zeyd* ise, söz konusu şerhin *Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye* kütüphanesi, '*el-Hızânetü't-Teymûriyye*' bölümünde kayıtlı iki adet nüshasını Qâsımî'nin müstakil olarak yayımladığı nüsha ile karşılaştırarak tahkik ve tahlilde bulunmuş, '*et-Tûfî ve Ra'yuhû fî Riâyeti'l-Maslaha*' isimli doktora tezini hazırlamıştır. *Abdülvehhâb Hallâf* (ö.1375/1956)'da *Mustafa Zeyd*'in tahkîk ettiği bu risâleyi, *Mesâdiru't-Teşrîi'l-İslâmî fî mâ lâ Nassa fih*" adlı eserinde aynen nakletmiştir.⁸

III. TÛFÎ'NİN MASLAHAHAT KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ HAKKINDA:

Biz burada onun maslahat'a dair görüşlerini derinliğine ve etraflıca ele almayacak ,onun büyük tartışma yaratan sözlerine ve genel maslahat görüşüne çok kısa temas edecek, lehte ve aleyhte söylenenleri bir tarafa bırakarak kararı değerli araştırmacılara ve okurlara bırakacağız. Zira bir konuda sağlıklı bir kanaate sahip olmak için, lehte ve aleyhte söylenenlere değil, bizatihi metnin yazarı ne diyor, ya da bu sözleriyle neyi kastediyor? sorusuna cevap aramak, bunu yapabilmek için de metnin sahibine kulak vermek gerekir.

Kanaatimize göre bu şekildeki bir yöntem izlenmeden yapılan değerlendirmeler , bilimsel ve metodolojik düşünme biçimine uygun olmayan önyargılı ve yanlı bir nitelik taşıyacaktır.

Tûfî, İslâm Hukuk Tarihinde maslahat'a ilişkin farklı görüşleriyle ünlenen birisi olarak anılır. *Tûfî*, maslahat'a ilişkin görüşlerini, *İbnü Kudâme*'nin (ö.620) "*Ravda*"sını önce ihtisar ettiği sonra da buna yaptığı şerhte⁹ ve çevirisini sunduğumuz risâle'sinde açıklamıştır.

Tûfî, *makâsıdü's-şerîa*'yı yani İslam Hukukunun ulaşılmasını istediği hedefleri önceki usûlcülerin yaptığı gibi *Zarûriyyât-Hâciyyât-Tahsîniyyât* şeklinde üçe ayırır.

⁷ -Hallâf,Abdülvehhâb, *Mesâdiru't-teşrîi'l-İslâmî fî mâ Lâ Nassa Fih*, Kuveyt,1972,s.105

⁸ -Hallâf, a.g.e,105

⁹-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, c.III, s. 204-216

*Hâciyyât ve tahsiniyyatla hüküm vermenin bir takım şartla geçerli olabileceğini söyler¹⁰. Bu üç mertebeye ilişkin durumlar birbiriyle çatırsa tercihin nasıl yapılacağını uzun uzadıya izah eder.¹¹ Ona göre madem ki, Şârî'nin birinci gayesi ‘*maslahatı celb, mefsedetî def etmektir*’, öyleyse âdet(gündelik hayata ilişkin davranışlar)da ve muâmelâtta ona öncelikle riâyet etmek gerekir. Bu öne alma, nass’larla ve icmâ ile çatışsa bile.¹² Onun şimşekleri üzerine çeken sözü şudur;*

“...Bu 19 delilin en kuvvetlisi nass ve icma’dır. Bunlar, “maslahatın gözetilmesi” ilkesine a) ya uyar, b) ya da aykırı olurlar.

-Nass ve icma maslahata uyarsa ne âla! (Bu durumda) bir hükümde üç delil (nass, icma ve Rasûlullâh’ın “zarar’a karşılık....” hadisinde belirtilen maslahat’a riâyet) birleşmiş olur. Bu hususta tartışma bulunmamaktadır.

-Nass ve icma, maslahat’a aykırı olursa, maslahatın gözetilmesine öncelik verilmesi gerekir. Bu uygulama, nass’ın ve icma’ın sınırlandırılması, (tahsis) veya açıklanması (beyan) biçiminde olur. Yoksa bu, nass’ın ve icma’ın iptâl edilip, devreden çıkarılması anlamına gelmez. Bu durum, açıklayıcı işlevinden dolayı Sünnet’in, Kur’an’a göre öncelikli olmasına benzer...”¹³

Yine O, şöyle der: “...Maslahatı gözetmek, icmâ’dan daha güçlüdür. Bundan çıkan sonuç şudur; maslahat, şer’î delillerin en üstünüdür...”¹⁴

Şimdi ise, Onun tartışmalara yol açan sözlerine yer verdikten sonra metnin çevirisine geçmek istiyoruz.

¹⁰ -Tûfî, *a.g.e.*, c.III, s. 207

¹¹ -Tûfî, *a.g.e.*, c.III, s. 214-215

¹² -Mesud., Muhammed Hâlid, *İslâm Hukuk Teorisi*, çev.Muharrem Kılıç,İst.,1997,s. 154; Hasenî., *a.g.e.*, s. 59

¹³ -Tûfî, *et-Ta’yîn fî Şerhi’l-Erbaîn*, s.238

¹⁴ -Tûfî, *et-Ta’yîn fî Şerhi’l-Erbaîn*, s.239

RİSÂLE’NİN TERCÜMESİ*

Otuzikinci Hadis;

bû Saîd (Sa’d b. Mâlik b.Sinan) el-Hudrî (ra)’nin rivayetine göre Rasûlullâh (sav) , “*Zarar ve bu zarara zararla karşılık vermek yoktur.*” buyurmuştur.

Hadis ‘hasen’dir. İbn Mâce , Dârakutnî ve başkaları *müsned* olarak, İmâm Mâlik ‘Muvatta’ında -*Amr b. Yahyâ- Babasından- O da Rasûlullâh (sav)’tan-* şeklinde Ebû Saîd el-Hudrî’yi rivayet zincirinden düşürmek suretiyle *mürsel* olarak rivâyet etmiştir.

Hadis’in Senedi ;

a) ‘*el-Hudrî*’ lakabı, Ensâr’dan ‘*Hudra*’ kabîlesine nisbetle söylenmiştir. Bu sözcüğü, yaygın biçimiyle harekelendirdim. Çünkü saygıdeğer hocalarımdan birinin bana haber verdiğine göre, hocam ve -*yine kendisi gibi değerli-* oğlu, bu kelimenin okunuşu hakkında ihtilaf etmişler, bu hususu *İbn Daqîq el-‘İyd’a* sorduklarında O, bu kelimenin noktasız dâl ile okunması gerektiğini onlara söylemiş.

b) ‘Müsned’ ve ‘Mürsel’ ,hadis ilmine ait terimlerdir.

Müsned, ‘Senedinden hiçbir râvî’nin düşürülmediği kesintisiz hadistir’, Mürsel ; ‘Senedinden *muhaddislere göre sahâbî , fakihlere göre ise herhangi bir râvî’nin düşürüldüğü* hadistir.

c) Zabt yönünden *leyyin* ya da *zayıf* hadis bazan, kendisiyle amelin vacip olduğu dereceye ulaşacak biçimde başka *şevâhid* hadislerle desteklenebilir. Meselâ, halktan durumu meçhûl bir kimse tezkiye edilirse bu kimse, rivayeti ve şehâdeti makbul âdil bir kimse haline gelir.

Şâhit, bazan -*hadis zayıf olmasına karşın âyetin zâhir’inin veya umûmiliğinin kendisini desteklemesi şeklindeki* - Kur’ân olur, (-*Bu durumda hadis, âyetten destek alır, dolayısıyla hem âyet hem de hadis, birbirlerinin delil oluşlarını desteklemiş olurlar-*)

Bazan da -*hadis râvîsinin bizzat kendisi veya başka bir râvî tarafından rivâyet edilen hadis biçiminde-* Sünnet olur. Bu hususta darb-ı mesel olarak şöyle denmiştir;

-Ehl-i beyt'(herhangi bir ev halkından)ten birine düşmanlık etme!

-(Zira) İki zayıf kimse bir güçlü kimseye gâlip gelir!

Başka biri de şöyle demiştir;

-Oklar bir araya geldiğinde, güçlü ve kızgın kimse, on(lar)ı kırmayı ister.

(oklar birleştirilip) güçlendirildiği için kırılmazlar!

-Ancak, (oklar) birbirinden ayrılırlarsa , kırma ve zayıf düşürme (eylemi) ayrılanlara yönelir.

* *Risale, Kaşif Hamdi Okur* tarafından 'nass ve maslahat' başlığı altındaki bir yazıda kısmen çevirisi yapılmıştır. (Mevlüt Uyanık, *Ku'ranın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu* adlı eseri içerisinde, Ank.1997,s.219-246) Biz risalenin tamamını, adı geçen kısmi çeviriyi de gözden geçirerek yaptık.

Ben derim ki;

Bu şekildeki leyyin senedler bir araya geldiklerinde, onlardan güçlü bir isnad teşekkül eder. Nitekim Şâfiî (rha), nin ; *'iki kulle miktarı (necis su), biri diğerine ilâve edildiği zaman ikisi de temiz olurlar.'* demesi bunun benzeridir. (Bunun başkaca örnekleri de bulunmaktadır.)

(Sonuç olarak söylemek gerekirse) bu hadis sabit olup, gereğince amel etmek vaciptir.

1. Hadis'in Lâfzı Hakkında;

'**Darar**', *darra-yedurru* fiilinin-*durran-dararan* şeklindeki mastarıdır. '**Dirâr**' ise, *Dârrahu-yudârruhû* fiilinin-*Dirâran* şeklindeki mastarıdır. Nitekim, "...O kadınları kendilerine zarar vermek amacıyla tutmayın!..."¹⁵ âyetindeki anlam bu meyandadır.

'**Darar**'; mutlak anlamda başkasına zarar vermeyi ifade ederken, '**dirâr**' ise, *karşılık olarak zarar vermeyi* ifade eder. Bunun manası; *taraplardan herbirinin, diğer tarafa zarar vermeyi amaçlaması* demektir.

Bu hadis, -bir elif ziyâdesiyle- "*Lâ Idrâra*" şeklinde de rivayet edilmiştir. (*Idrâr*; 'edarra bihi-den 'zarar'manasına mastardır. '*Başkasına zarar vermek*' demektir.'

¹⁵ -Bakara,232

‘*Lâ darara velâ dırâr*’ sözünde hazif vardır. Bu sözün aslı, ‘*lâ luhûqa ev İlhâqa dararin bi’ehadin*’(herhangi birine zarar vermek veya herhangi birine zararla karşılık vermek) ve ‘*lâ fi’le dararin maa ehadin*’ (herhangi bir kimse zararlı bir fiilde bulunamaz)şeklindedir.

(Bu durumda sözün) manası;

‘*Lâ luhûqa dararin şer’an illâ bi mûcibin hâssın muhassasın*’(şeriatin gerekli gördüğü özel bir durumun dışında başkasına zarar vermek yoktur) biçimindedir. Bu kuralın ‘*şer*’sözüyle kayıtlı olarak getirilmesi, (mutlak anlamda) zararın kader-i ilâhî’nin hükmüyle ortadan kalkmayacağını ifade etmek içindir.

‘*Özel bir nedenle zararın istisnâ edilmesi*’ ise, *hadd’ler ve cezâların zararının, onları gerektiren fiilleri yapanlara (kaçınılmaz biçimde) ulaşması’* dir. Bu icmâ’ ile benimsenmiş bir hükümdür. Bu da ancak özel bir delilden dolayı olur. O halde *İstisnâ edilenleri dışında* bütün zararlar şer’an kaldırılmıştır. Çünkü Allâh Teâla; “*Allah sizin için kolaylığı diler, güçlüğü dilemez*”¹⁶, “*Allâh sizin (yükünüzü) hafifletmeyi ister.*”¹⁷, “*Allah size bir sıkıntının gelmesini istemez.*”¹⁸, “*Allâh size din konusunda bir güçlük yaratmadı*”¹⁹buyurmuştur.

Din’in vazediliş amacı, Peygamberimiz (sav)’in de “*Din kolaylıktır.*”²⁰ “*Ben kolaylık, hoşgörü ve haniflik üzere gönderildim.*”²¹ hadislerinde olduğu gibi bir çok *nassın açık beyânlarından da anlaşılacağı üzere* fayda va maslahatı elde etmektir.Şayet zarar ve zarara zararlarla karşılık verme şer’an olumsuzlanmamış olsaydı, bu durumda sözü edilen şer’î haberlerde çelişki söz konusu olurdu ki bu imkansızdır.

2. Hadisin Manası hakkında;

Hadisin manası, *yukarıda da işaret ettiğimiz gibi*, şer’an zarar ve mefsedetlerin giderilmesidir. Ancak buradaki nefy, bir delil kendisini sınırlandırmadığı müddetçe geneldir. Bu tesbit, zararın giderilmesi ve maslahatın elde edilmesi konusunda ,hadisin

¹⁶ -Bakara,186

¹⁷ -Nisâ,29

¹⁸ -Mâide,7

¹⁹ -Hacc,78

²⁰ -Buhârî,1/23

²¹ -İbn Hanbel, *Müsned*,1/116

gerektirdiği sonucun şer'î delillerin tamamına takdimi ve bu delillerin o sonuçla kayıtlanmasını gerektirir.

Biz şayet, şer'î delillerden bir kısmının zararı tazammun ettiğini düşünür, sonra da bu hadise dayanarak,o zararı giderirsek, sonuçta her iki delille de amel etmiş oluruz.Eğer bu hadisle o zarar'ı nefyetmezsek, iki delilden birini iptal etmiş oluruz ki o delil de bu hadistir. Oysa, '*Kendileriyle amel konusunda nassların arasını uzlaştırarak cem 'etmek, onlardan bir kısmını ta'til etmekten evlâdır.*'

-İSLÂM HUKUKUNUN KAYNAKLARI

-MASLAHAT İLKESİNİN KAYNAKLAR ARASINDAKİ YERİ

İslâm Hukukunun kaynaklarının, istikrâ (*tümevarım*) yöntemi izlenerek 19 adet olduğu tesbit edilmiştir. Alimler arasında bunlardan başkasına rastlanmaz.

Bu deliller sırasıyla ;

- 1) *Kitap (Kur'an),*
- 2) *Sünnet,*
- 3) *Ümmetin icmâ'ı,*
- 4) *Medînelilerin icmâı,*
- 5) *Kıyâs,*
- 6) *Sahâbî görüşü*
- 7) *Mürsel maslahat,*
- 8) *Istishâb,*
- 9) *Berâat-i Asliyye,*
- 10) *Âdetler,*
- 11) *İstikrâ ,*

- 12) *Sedd-i zerâî,*
- 13) *İstidlâl,*
- 14) *İstihsân,*
- 15) *Söylenilenlerin en asgarisini kabul etmek (ahz bi'l-ehaff),*
- 16) *Ismet,*
- 17) *Kûfeliler'in icmâ'ı*
- 18) *Ehl-i Beytin icmâ'ı (şiiilere göre)*
- 19) *Dört halifenin icmâ'ı.*

Bu delillerden bir kısmı ittifakla kabul edilmiş, bir kısmın da ise, ihtilaf edilmiştir. Bu delillerin tanımı, biçimleri, mâhiyetleri ve detaylarına ilişkin hükümlerin açıklanması *fıkıh usûlü* ilminde anlatılmıştır.

Sonra, Hz. Peygamber'in “Zarar ve karşılık olarak zarar vermek yoktur.”²² hadisi, ‘*maslahatların ortaya konmasını ve mefsedetlerin giderilmesi*’ni gerektirir. Çünkü zarar, mefsedet’in ta kendisidir.

Madem ki din, mefsedeti gideriyor, öyleyse “*maslahat*” denilen faydanın isbâtı gerekli hale gelmiş olur. Zira *maslahat* ve *mefsedet*, aralarında başka bir ara kavramın bulunmadığı zıt kavramlardır.

NASS VE MASLAHAT ÇATIŞIRSA NE YAPILMALIDIR?

Bu 19 delilin en kuvvetlisi *nass* ve *icma*’dır.

Bunlar, “*maslahatın gözetilmesi*” ilkesine

a) ya uyar,

b) ya da aykırı olurlar.

²²- İbn Mâce *Ahkâm* 17; Muvatta, *Akdiye* , 31;

-Nass ve icma maslahata uyarsa ne âla! Bu durumda bir hükümde üç delil (*nass, icma ve Rasûlullâh'ın "zarar'a karşılık....." hadisinde belirtilen maslahat'a riâyet*) birleşmiş olur. Bu hususta tartışma bulunmamaktadır.

-Nass ve icma, maslahat'a aykırı olursa, maslahatın gözetilmesine öncelik verilmesi gerekir. Bu uygulama, nass'ın ve icma'ın sınırlandırılması, (tahsis) ve açıklanması (beyan) biçiminde olur. Yoksa bu, nass'ın ve icma'ın iptâl edilip, devreden çıkarılması demek değildir. Bu durum, açıklayıcı fonksiyonundan dolayı Sünnet'in, Kur'an'a göre öncelikli olmasına benzer.

MASLAHAT İLKESİNİN ÖNCELENMESİNİN TEMELLENDİRİLMESİ

Bunun temellendirilmesine gelince;

a -Nass ve icma, ya tümüyle bir zarar ve mefsedeti gerektirirler

b-veya gerektirmezler. *Herhangi bir zararı gerektirmediklerinde maslahatın gözetilmesi ile uygunluk arzederler.*

Zarar gerektirdiklerinde *bu zarar,*

1-ya her ikisinin medlûlünün *tamamına* yönelik olur

2-veya *bir kısmına* yönelik olur.

-Şayet zarar, medlûlün tamamını içine alıyorsa, bu zararın, "*Zarar...yoktur*" hadisinden istisnâ olduğu kabul edilmelidir. Hadd cezaları ile diğer suçlar için öngörülen cezalar buna örnektir.

-Zarar, iki delilin medlûlünün bir kısmını içine alıyor, bunu da özel bir delil gerekli kılıyorsa, o zaman o delile uyulur. Bunu, özel bir delil gerekli kılmıyorsa, bütün deliller birlikte ele alınarak *nass ve icmâın "zarar"* hadisi ile tahsis edilmeleri gerekir.

Belki sen,

- “İcmâ, kesin bir delil iken, maslahata riâyat ilkesi böyle değildir. Zira bu ilkeye delalet eden ve bu ilkenin elde edildiği hadis kesin olmayınca, elde edilen ilke de evleviyetle kesin olamaz. Dolayısıyla, “Zarar...” hadisinden elde edilen “maslahata riayet” ilkesi, beyân ve tahsîs yoluyla icma üzerinde söz sahibi olacak güçte olamaz” şeklinde bir görüş ileri sürebilirsin.

Biz bunu şöyle cevaplarız:

“Maslahatın gözetilmesi” ilkesi, icma’dan daha güçlüdür. Buradan da maslahatın en kuvvetli şerî delil olduğu neticesi çıkar. Çünkü en kuvvetliden daha kuvvetli olan en kuvvetlidir. Bu durum, maslahat ve icma kavramlarının incelenmesiyle daha iyi açığa çıkar.

MASLAHAT İLKESİNİN TANITILMASI

Maslahat’ın lafzı’nın, tanımının, dinin ona verdiği önemin ve bunun temellendirilmiş oluşunun incelenmesine gelince:

a) “Maslahat” sözcüğü, “salah” kökünden “mef’ale” kalıbındadır.

“Bir şeyin kendisinden istenilen fonksiyona tam uygun bir yapıda olması” anlamına gelir. Kalemin yazmaya , kılıcın vurmaya elverişli olması gibi.

b) Örfe göre maslahatın tanımına gelince, “salâha (iyilik ve uygunluk) ve faydaya götüren sebeptir.” Ticaretin kâra sebep olması gibi.

c) Dine göre ise, “ister ibadet ister âdet olsun şâriin amacına ulaştıran sebeptir.” Bu da şâriin kendisi için kastedtiği (ibadetler), yaratılmışların faydası ve durumlarının düzenlenmesi için kastedtiği (âdetler) olmak üzere ikiye ayrılır.

d) Dinin maslahata verdiği öneme gelince, bunun genel ve ayrıntılı olarak iki şekilde açıklanması mümkündür.

Özet (icmâlî) olarak açıklamak gerekirse, bu;

”Ey insanlar size Rabbinizden bir öğüt , göğüslerde olan sıkıntılara bir şifa ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir. De ki, ancak Allah’ın lutfu ve rahmetiyle ferahlansınlar. Bu onların toplayıp yığdıklarından hayırlıdır.” (Yunus,

57-58) ayetleri çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu iki ayetin konuyu aydınlatması çeşitli açılardandır. Şöyleki;

- 1- “*Size öğüt geldi*” ifadesidir. Çünkü Allah burada insanlara öğüt vermeyi önemsemiştir. Öğütte ise insanların en büyük maslahatı yatar. Zira öğütün doğasında insanı kötülükten uzaklaştırmak ve doğruya iletmek vardır.
- 2- Kur’an, kalplerde bulunan şüphe türünden şeylere karşı “*şifa*” olarak nitelendirilmiştir. Bu başlı başına bir maslahattır.
- 3- Kur’anın “*Hüda*” sıfatıyla nitelenmesi.
- 4- “*Rahmet*” sıfatıyla nitelenmesi. *Hüda ve rahmet* niteliklerinde maslahatın en üst derecesi vardır.
- 5- Bunun Allah’ın fadlına ve rahmetine izafe edilmesi. Bu iki vasıftan ancak büyük bir maslahat ortaya çıkar.
- 6- “*Onunla ferahlansınlar*” sözü *kutlama* anlamındadır. *Sevinç* ve *kutlama* ancak büyük bir maslahat için yapılır.
- 7- “*Bu, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.*” Sözü.

İnsanların biriktirdikleri kendi maslahatlarından dolayıdır. Kur’an ve onun vereceği fayda, insanların maslahatlarından daha yararlıdır. Maslahattan daha yararlı olanı, (yani aslah) ise maslahatın son noktasıdır. *Âyetin bu yedi yönü, dinin, mükelleflerin maslahatını gözettiği ve ona önem verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Eğer tümevarım yöntemiyle nassları incellersen bu konuda pek çok delil bulabilirsin.*

NASS VE İCMÂ' BİZÂTİHİ MASLAHAT'TAN İBÂRET DEĞİL MİDİR?

“Hükümlerin bilinmesi için nass’ın ve icma’ın delil olarak belirlenmesi, niçin mükelleflerin dince gözetilen maslahatlarından olmasın?” denilirse, şöyle cevaplarız:

-Evet öyledir. İbadetle ilgili konularda ve ibadet dışı konuların *nass ve icma’ın maslahata uygun olduğu bölümlerinde* biz de *nass ve icma’ın delil olarak* kullanılmasını savunuyoruz. Âdetler, muamelat vb... konularda ise maslahatın gözetilmesini tercih ediyoruz. Çünkü bu sahada maslahatın gözetilmesi dinin bu sahadaki amacının eksenini oluşturur. Bizzat dinin hakkı olan ibadet konularında ise, durum farklıdır. Bunların nasıl yerine getirileceği ancak dinin *nass veya icma* ile kuvvetlendiren kaynaklanan (*nass ve icma*) yoluyla bilinebilir.

Ayrıntılı bir şekilde açıklama ise, bazı konuların incelenmesini gerektirir.

DİNİN MASLAHATA VERDİĞİ ÖNEM

Birinci konu:

Allah’ın fiilleri belirli bir amaca yönelik midir değil midir?

a) Bir amaca yöneliktir diyenlerin delilleri;

Belli bir amaca yönelmeyen bir fiil abestir. Allah ise abesten münezzehtir. Çünkü Kur’an, fiillerin dayandığı gerekçelerle doludur. *“Yılların adedini ve hesabı bilmeniz için “(İsra, 12) ayetinde ve benzerlerindeki gibi.*

b) Reddedenin delili ise şudur;

Bir amaca yönelik olarak bir fiil işleyen kimse bu amaçla kendisinde daha önce bulunmayan bir şeyi tamamlamış olur. Dolayısıyla bizatihi eksik olan, başka bir şey sayesinde kamil olur. Allah’a eksilik izafesi ise muhaldır. Bu delile genel geçerliliği olmadığı ileri sürülerek cevap verilir. Bu ileri sürdükleri gerekçe ancak yaratılmışlar için geçerlidir. Gerçekte Allah’ın fiilleri mükelleflerin fayda ve kemâline yönelik gâî bir hükümle gerekçelendirilmiştir. Bu

olgu, Allah'ın yararına yönelik değildir. Çünkü onun kendi zâtı gereği başka hiçbir şeye ihtiyacı yoktur(istiğna).

İkinci konu:

Maslahatları gözetmek, Ehl-i sünnete göre “Allah'ın yarattıklarına karşı bir lütfudur.” Mutezile'ye göre ise “Allah üzerine bir zorunluluktur.”

Birinci grubun delili şudur:

Allah (cc), yaratıkları üzerinde mülkiyet yoluyla tasarrufta bulunur. Kendisi için hiçbir şey zorunlu olmaz. Zorunluluk, daha yüksek bir zorunlu kılıcıyı gerektirir. Allah'tan daha yüksek hiçbir varlık yoktur.

Diğerlerinin delili ise şudur.

Allah (cc), yarattıklarını kullukla sorumlu tutmuştur. Sorumlulukta karşılaştıkları güçlükleri gidermek için onların maslahatlarını gözetmesi gerekir. Aksi takdirde bu, güç yetirilemez sorumluluk (*teklîfu mâ lâ yutâq*) vb kabilinden bir şey olur.

Buna şöyle cevap verilebilir.

Bu görüş, ‘*aklın husn-kubh konusunda (bağımsız) hüküm verebileceği*’ önkabulüne dayanır. Bu ise, âlimlerin çoğunluğuna göre batıldır.

Gerçekte maslahata riayet, onu lutfetmeyi kendi üzerine aldığı için Allah'tan kaynaklanan bir zorunluluktur.(*vâcip mine'llâh*)

“...tevbelerini kabul etmek Allah'a düşer.” (Nisa,17) ayetinde olduğu gibi Allah'a karşı (*dış etkenlerden kaynaklanan*) bir zorunluluk değildir. (*vâcip alâ'llah*) Tevbenin kabulü, Allah'a karşı değil , Allah'tan kaynaklanan bir zorunluluktur. “Kendi üzerine rahmeti yazdı.” (Enam, 12) ayetindeki *rahmet* de böyledir.

Üçüncü konu:

Din, kulların maslahatını gözettiğine göre acaba bütün durumlarda mutlak olarak mı gözetmiştir? Yani bütün durumlarda en mükemmeliyi veya ortalamasını mı dikkate almıştır? Yoksa, bazı durumlarda en üst derecede olanını bazı

durumlarda da orta derecede olanını mı gözetmiştir? Veya her durumda kendilere en uygun olanını ve durumlarını düzenleyebilecek olanı mı gözetmiştir? Bütün bu ihtimaller mümkündür. En uygun olanı ise, sonuncusudur.

‘DÎN’İN MASLAHATLARI GÖZETTİĞİ’ GÖRÜŞÜNÜN TEMELLENDİRİLMESİ

Dördüncü konu:

Maslahatın gözetilmesinin ayrıntılı delillerine gelince, bu ilke *Kitap, Sünnet, İcmâ ve akıl yürütme* ile temellendirilebilir. Biz her birinden örnek olarak bazı nümûneler aktaracağız. Zira bu konuda iyice ayrıntıya girmek çok güç bir iştir.

Kitap:

“Kısasta sizin için hayat vardır. “ (Bakara, 179) “Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesin” (Maide, 38), “Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun”. (Nur, 2) ayetleri gibi.

Bunun örnekleri çoktur. İnsanların, *can, mal ve ırzları* konusunda maslahatlarının gözetilmiş olduğu , zikrettiğimiz ayetlerde açıkça görülmektedir. Özet olarak söylemek gerekirse, Kur’an’da hiçbir ayet yoktur ki bir maslahatı veya maslahatları kapsamamış olsun.

Sünnet:

“Birbirinizin alışverişi üzerine alışveriş yapmayın. Şehirli bedevi namına satış yapmasın!”²³, “Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikahlanamaz. Bunu yaparsanız akrabalık bağlarınızı koparmış olursunuz.”²⁴ Bu ve benzeri örnekler Sünnette çoktur. Çünkü Sünnet, Kur’an’ın açıklayıcısıdır.(Az önce) Her ayetin bir maslahat içerdiğini belirtmiştik. Öyleyse, açıklayan (Sünnet), açıklanan (Kur’ân)a bu açıdan da uygun olur.

²³ -Buhârî, Büyû’,58,64; Müslim,Büyû’,1412

²⁴ -Ebû Dâvûd,2/554; Tirmizî,3/432; İbn Hıbbân (maa’l-ihsân),9/446

İcmâ':

-Görüşüne itimat edilmeyen donuk fikirli Zâhirîler dışında- tüm alimler, hükümlerin, 'maslahatın elde edilmesi, mefsedetın giderilmesi' ilkesi ile ta'lîl edildiğinde icmâ etmişlerdir.

Bunun öncüsü, mürsel maslahatı delil olarak olan *İmâm Mâlik*'tir. Gerçekte bu delil, sadece *İmâm Mâlik*'e özgü olmayıp, diğer âlimlerin hepsi tarafından benimsenmiştir. Fakat *İmâm Mâlik* bunu, diğerlerine nazaran daha çok kullanmıştır.

Hatta İcmâ'ın delil olduğunu kabul etmeyenler bile *maslahatı* ilke olarak benimsemişlerdir. Bundan dolayı şüf'a hakkının gerekliliği, 'komşunun hakkı ve maslahatının gözetilmesi' nedeni ile gerekçelendirilmiştir. Mevcut olmayan bir şey üzerinde yapılan bedelli işlem olmaları hasebiyle genel prensiplere (kıyas) aykırı olmalarına rağmen *selem ve icâre* akitlerinin meşrûiyyeti, 'insanların maslahatı' ile ta'lîl edilmiştir. Fıkıhın diğer bölümleri ve İnsanların haklarına ilişkin diğer konular, maslahatla mualleldir.

(Nazar) Akıl yürütme ;

Hiçbir doğru akıl sahibi, *Allah'ın, yarattıklarının genel ve özel olarak maslahatını gözettiğinden* şüphe etmez.

Genel olarak (umûmen); ilk yaratılışlarında ve yaşamlarını sürdürmelerinde onların maslahatını gözetmiştir.

a-İlk yaratılıştta (mebde');

Onları -hayatlarında maslahatlarını elde edebilecek bir yapıda- yokluktan varlık alanına çıkarmıştır. Bu hususu şu ayetler topluca izah eder:

-“Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi? O (rab) ki, seni yarattı, seni düzenledi, sana ölçülü bir biçim verdi. Seni (n organlarını) dilediği şekilde birbirine ekledi”. (İnfitar 6-8)

- “Rabbimiz her şeye yaratılışını verip onu doğru yola iletendir. “(Taha, 50)

b-Yaşamlarında (meâş);

Onlar için, yaşamlarını sürdürebilecekleri ve faydalanacakları -göklerin, yerin ve her ikisindekiler ile bunların arasındakilerin yaratılması türünden- sebepler hazırlamıştır. Bu hususlar şu ayetlerde toplanmıştır:

-“Biz arzı bir beşik, dağları birer kazık yapmadık mı? Ve sizi çift çift yarattık. Uykunuzu dinlenme yaptık. Geceyi, karanlığı ile sizi örten bir elbise yaptık. Gündüzü de geçiminiz için çalışıp kazanma zamanı yaptık. Üstünüzde yedi sağlam gök bina ettik. Ve orada pırıl pırıl parlayan bir lamba yarattık. Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl su indirdik. Ki onunla dâneler, bitkiler çıkaralım diye. Ve ağaçları birbirine sarmaş dolaş bahçeler” (Nebe, 6-16),

- “Biz suyu iyice döktük. Sonra toprağı güzelce yarıdık da orada sizin ve hayvanlarınızın geçimi için, dâne, üzüm, yonca, zeytin, hurma, iri ve gür bahçeler, meyve ve çayır bitirdik” (Abese, 25-32)

Özel (hâs) olarak ise, ‘Âhiret maslahatı’ İyi kullar için gözetilmiştir. Allah, onları doğru yola iletmış, en hayırlı dinlenme yerinde bol ödül kazanmaya muvaffak kılmıştır.

Hakikatte ise, genel olarak tüm kulların maslahatını gözetmiştir. Zira onların hepsini, kendilerinin yararına olan *imana* çağırmıştır. Ancak bazıları bu çağrıya kulak vermeyerek karşı çıkmıştır. Şu ayet, bu hususu vurgular:

-“Semud kavmine gelince, onlara yol gösterdik. Fakat onlar kötülüğü, doğru yol bulmaya yeğlediler.” (Fussilet, 17)

Bu konunun açıklığa kavuşturulması şu şekildedir.

Çağrı genel, maslahatı tamamlayıp varlığını onaylayan tevfik (başarıya ulaştırma) ise özeldir.

“Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir. “(Yunus, 25) ayetinde Allah, genel olarak çağrı yapmış ancak özel olarak da doğruya ve başarıya ulaştırmıştır.

Bu göz önünde bulundurulduğunda,

Allah’ın, onların ilk yaratılışlarında, ahiret hayatlarında ve yaşamlarını sürdürmelerinde kullarının maslahatını gözetip de şerî (*dini-hukukî*) maslahatlarını

ihmâl etmesinin imkansız olduğu açığa çıkar. Çünkü şerî hükümler, daha geneldir. Dolayısıyla gözetilmeye daha layıktır. Bu hükümler aynı zamanda yaşamın sürdürülmesi ile ilgili maslahatlara dahildir. Bunlar sayesinde *malların canların ve ırzların* korunması mümkün olur. Bunlar olmaksızın yaşam mümkün olmaz.

(Şerî hükümlerde de) Allah'ın, kullarının maslahatını gözettiğini söylemek gerekir. Allah'ın maslahatı gözettiği sabit olunca, maslahatın herhangi bir şekilde ihmâl edilmesi câiz olmaz. Nass, icmâ ve diğer şerî deliller, maslahata uygun olunca bir problem yoktur. Herhangi bir şerî delil, maslahata aykırı olunca, bu ikisi, *-daha önce anlattığımız gibi-* şerî delilin maslahatla tahsisi ve beyânı biçiminde maslahata öncelik verilmesi suretiyle uzlaştırılırlar.

“Maslahatın gözetilmesi” ilkesi, görüldüğü gibi apaçıktır ve temellendirilmiştir.

Daha önce aktardığımız dinin, maslahata verdiği önem ve ilgili deliller de bunu ortaya koymaktadır.

İCMÂ' ÜZERİNE

Biz bu bölümde, İcmâ'ın lafzı, tanımı ve kaynak oluşuna dair deliller, bunlara yapılan itirazları ele alacak sonra da bu ileri sürülen delilleri birbirleriyle karşılaştıracamız.

İcmâ'ın lâfzı

Sözlükte İcmâ', (*ecmaa-yucmiu*) kökünden 'if'âl' kalıbında mastardır. Dilde, *azmetmek*, *ittifak etmek* anlamlarına gelir. Bir topluluk birşeyi yapmaya azmettiklerinde, ya da bir konuda ittifak ettiklerinde ' *ecmaa'l kavmu alâ kezâ* ' denilir.

Terim olarak İcmâ, “*Bu ümmetin müctehidlerinin dînî bir konuda ittifak etmesidir.*” şeklinde tanımlanır.

İCMÂ'IN KAYNAK OLUŞUNUN DELİLLERİ

A. Kitap'tan delili;

Birinci âyet;

Nisâ,116 da Allâh Teâlâ şöyle buyurur; “ *Kim, kendisine hidâyet apaçık bir şekilde belli olduktan sonra Rasulle çekişir, mü'minlerin yolundan başka bir yola tabi olursa, onu geri döndüğü yere gönderir, cehenneme sokarız. Orası ne kötü dönüş yeridir!.*”

Bu âyetin delil oluş biçimi şu şekildedir:

Allâh Teâlâ, Rasûlullâh (sav)'la çekişip, mü'minlerin yolundan başkasına uyanlar'ı azap ile korkutmuştur. Bu şekilde bir tehdîd (vaîd) ise, ancak haram kılınmış bir fiil'in yapılmasına, vacib olan birşeyin terkine yönelik olur. İcmâ', Mü'minlerin yoludur. Bir şeyin terkine yönelik vaîd'in bulunması, o fiilin haram olduğunu gösterir. Bu (terk) emrine uymak ise, vaciptir.

Bu âyetin icmâ'ın delil oluşuna yönelik çeşitli itirazlar vardır ki, en güçlüleri altı tanedir.

1.Âyetteki vaîd, iki şeye yöneliktir. Bunlardan birisi, *Rasûlle çekişmek*, diğeri, *mü'minlerden başkasının yoluna ittibâ etmek*. Bu iki durum, aynı anda birlikte vaciptir. Birinin diğerrinin şartı ya da ruknû olabileceği ihtimâlinde dolayı bir şeyin başka bir şeyle birlikte vacip olması, onun aynı zamanda tek başına da vacip olmasını gerektirmez.

2. ‘*el-Mü'minîn*’ sözcüğündeki ‘*el*’ takısının, hem *ahd hem de istiğrâq* ifade etmesi mümkündür. ‘Ahd’ için olması durumunda, *müminler cemaati'nden kastedilenin özellikle sahabîler ya da onların bir kısmı olması ihtimâlinde dolayı-* delil olma durumu tam değildir. Nitekim Zâhirî'ler, *hitabın kendilerine yönelik olmasından, yaşadıkları asırda özellikle kendilerinin zikredilmesinden dolayı* huccet olanın sadece Sahâbenin İcmâ'ı olduğunu söylerler.

3. ‘*ğayra sebîli'l-mü'minîn*’ sözündeki izafet, (umûmîlik) ifâde etmektedir. Çünkü ‘*ğayr*’ kelimesi, (anlam bakımından) son derece kapalı bir edat olmasından

dolayı, onun bu kapalılığı izafet'le ortadan kalkmaz. O zaman âyet, vaîd'in *müminlerin yolundan başkasına* uyan her ferde yönelik olmasına delâlet etmez.

Bu durumda âyetin manası; '*...mü'minlerin yoluna aykırı olan bir konuya uyarsa...*' (ve yettebi' emran muğâyiran li sebîli'l-mü'minîn) şeklinde olur. Bu konuda , '*iman hususunda müminlerin yolundan başkası* ' anlamına gelir. Hal böyle olunca vaîd, '*Rasûlle çekişen ve kâfir olan kimseye*' yönelik olur. O zaman bu âyet'te, *icmâ'a ittiba edilmesi* emrinin bulunduğundan söz edilemez.

Bu bakışa şöyle itiraz edilebilir. Çünkü, 'emran muğâyiran' sözü, şart siyâkında gelmiştir. *Nefy siyâkında olduğu gibi* şart siyâkındaki nekira isim de umûmîlik ifade eder.

Bu itiraz da şu şekilde giderilebilir; Bu, '*müminlerin yoluna aykırı olan bir konuya uyarsa*' âyetindeki olumsuzlanan belirsiz konu, bilinen bir şeye -ki o da küfürdür.- hamledilir. Zaten âyet, öncesi ve sonrası ile bu duruma açıkça delâlet eder ki o da küfür ve kâfirlerdir.

Bu bakış açısının başlangıçta, '*müminlerin yolu*' tamlamasının umûm ifade etmediği, '*onların izlediği yolun*' özellikle imânla sınırlı olduğu, bu durumda vaîd'in, *küfre düşmek suretiyle müminlerin gittikleri yola muhalefet etmelerine yönelik olduğu* şekline hamledilerek temellendirilmesi mümkündür. Bu da ilkin takdir ettiği şeyden farklı bir şeydir. Çünkü bu, '*müminlerin yolu tamlamasının*' umûm ifade ediyor oluşunu kabul etmemek anlamına gelir, bu aynı zamanda 'ğayr' edatının delâlet ettiği muğayeret/aykırılığın umûmîliğini redd manasını taşır.

4. Yol üç tanedir. Müminlerin, mümin olmayanların ve bu ikisinin arasındakilerin yolu. Ortada bulunanların yolu, ne müminlerin yolu ne de mümin olmayanları yolu sayılmayıp, aksine içinde va'd ve vaîd bulunmayan serbest bir yolu ifade eder. Bu nitelikte orta bir yolun varlığı kabûl edilse bile yine de bu, '*müminlerin yoluna ittibâ edilmesi*' nin gerekli oluşuna yeterli bir şekilde delalet etmez.

5. Bu âyet, kendinden önceki şart ve ona yapılan atf cümlesinin mukâbilidir. Önceki âyette ise, sadaka vermek, ma'rûf işlemek, ıslâhı emretmek 'ten oluşan üç özellik bulunmaktadır. O zaman, *mukâbil oluşu pekiştirmek, iki*

âyette de onun gerçekleşmesini sağlamak için âyetteki ‘müminlerin yolu’ndan muradın, adı geçen üç özelliğin zıddı olması gerekir.

Bunun açıklaması şöyledir;

Sözünü ettiğimiz âyetten önceki âyette Allâh (cc), “*Onların toplanıp, gizli gizli fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi veya ma’ruf işlemeyi veya insanların arasını düzeltmeyi emreden(lerin toplanıp, gizlice konuşmaları) başka. Ve Her kim, bunu Allâh’ın rızasını arayarak yaparsa, yarın biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.*” (Nisâ,114) buyurmuştur.

Bunun mukâbili olarak, yani, *sadaka, maruf ve ıslâh ile emr* hakkında bunların tersinin emrederek, “*Kim, kendisine hidâyet apaçık bir şekilde belli olduktan sonra Rasulle çekişir, mü’minlerin yolundan başka bir yola tabi olursa, onu geri döndüğü yere gönderir, cehenneme sokarız. Orası ne kötü dönüş yeridir!.*” buyurmuştur. Bu, âyetin zâhirine uygun bir te’vildir. Bu zâhir’lik kesin olmayıp muhtemel olsa bile, bu, âyetin icmâ’ın hucceti oluşu keyfiyetini zedeler.

6. Belirttiğiniz şeylerin kabulü varsayıldığı takdirde, bu ancak icmâ’a ittibâ’ın gerekli oluşuna delalet eder. Biz de sadece nass ya da nassların yerine kâim başka deliller aracılığıyla öğrenilebilen ibâdet ve ona benzer mukadderât gibi konularda bu şekilde düşünüyoruz. Asıl tartışma, *maslahat* ilkesinin beyân yoluyla nass’a takdiminin yapılıp-yapılamayacağı hususundadır. İleri sürdüğünüz bu delilinizde bunu ortadan kaldıracak herhangi bir şey bulunmamaktadır.

İkinci âyet;

“*...İşte böylece sizi, insanlara karşı şahitler olasınız diye orta(dengeli/ölçülü) bir ümmet yaptık.*” (Bakara,144)

âyetin delil oluş yönü şu şekildedir.

Ayetteki ‘*vasat*’ sözcüğü, âdil-seçkin anlamına gelir. Âdil ve seçkin bir kimseden de ancak hak sâdır olur. İcmâ’ da, bu âdil-seçkin ümmetten sâdır olmuştur.O halde (onların) icmâ’ı haktır.

Buna şöyle itiraz edilebilir;

Adâletten ancak, haber verme ve tanıklıkta bulunma gibi yalana da doğruya da ihtimâli olan zâhirî metodlarda bahsedilir. Fakat hüküm çıkarımı ve ictihad gibi hataya da doğruya da ihtimali olan konularda ‘adalet’ kavramı kullanılmaz.

Yine denilirse ki;

“Ümmetin adaletinin sabit oluşu, onların ancak kat’î dayanaklar üzerinde ittifak etmelerini gerektirir. Kat’î olanla da amel zorunludur.”

Şöyle cevaplarız;

Ümmetin ancak kat’î dayanaklar üzerinde ittifak ettikleri biçimindeki görüşü kabul edemeyiz. Zira, İcmâ’ı delil olarak kabul edenleri cumhûru, icmâ’ın kıyas, haber-i vâhid gibi katî olmayan dayanaklar (emâreler) üzerine de kurulabileceğini kabul ederler.

Hatta bir çok âlim, icmâ’ların, “*ümme*tin *ma’sûmiyeti* dolayısıyla *ne zaman ki onlar ittifak etmişlerdir onların bu ittifakları bağlayıcı bir nitelik taşır.*” ön kabulüne bağlı olarak, hiçbir dayanağa ihtiyaç duyulmadan da gerçekleşebileceğini söylerler.

Farzedelim ki Ümmet, ancak kat’î bir dayanak üzerinde ittifak etmiştir. Peki ‘*kat’î*’ olan dan maksat nedir? Eğer kat’î’den murad, karşıtı/ çelişği bulunmayan *aklî kat’îlik* ise, bu tür kat’îlerin şer’î delillerde bulunması pek nâdirdir. Ya da imkansızdır. Varlığı kabul edilse bile, onun *maslahat* ilkesine aykırı olması düşünülemez. Bu durumda (kat’î dayanak ile maslahat örtüşmektedir.)

Eğer kat’îlikten murad, *şer’î kat’îlik* ise, biz daha önce şer’î delillerin sayısının 19 olduğunu, bunlardan kat’îliği söz konusu olabilecek olanların ise, *nass*, İcmâ’ ve maslahata riâyet ilkesinin olduğunu belirtmiştik.

İcma’ın müstenedinin yine icma olması konusuna gelince, bu birşeyin yine kendisiyle isbâtı demek olacağından kabul edilemez. Bunun bir an geçerli olduğunu kabul etsek bile buradaki tartışma, üst/tümel bir kavram olan icmadan çıkarılmış bir alt/tikel icma konusundaki tartışmaya benzer.

Nass ise ya mütevâtir olur ya da âhad. Her iki durumda O (nass), hükümler konusunda ya sarîh veya muhtemil (değişik biçimlerde anlaşılmaya elverişli) olur. Bu durumda dört ihtimal söz konusudur.

Eğer nass,

a) sarîh-mütevâtir ise, metin ve delâlet yönünden kat'î olmakla birlikte, umûm ve mutlaklık açısından muhtemil olabilir. Bu ise, nass'ın mutlak kat'îliğini zedeler. Eğer, nass'ın umûm ve mutlaklık ihtimali taşımadığı düşünülür, hiçbir açıdan ihtimalin söz konusu olmayıp, nassın kat'îliği bütün açılardan ortaya çıkarsa, bu durumda nassın, maslahat ilkesine aykırı olmasını kabul edemeyiz. Bu durumda uzlaştırma yöntemine başvururuz.

Eğer nass,

b) -muhtemil- âhad ise, kat'îlik söz konusu değildir.

Ve aynı şekilde

c) -muhtemil-mütevâtir, veya

d) Delâletinde herhangi bir ihtimâlin bulunmadığı sarîh-âhad olursa, metin ya da sened açılarından birisinin kat'îliğini yitirmesinden dolayı, yine kat'îlik söz konusu değildir.

Dolayısıyla icmâ', nass'tan daha kuvvetlidir. *sizinle önceden yaptığımız icma tartışmasında maslahat'ı icma'a tercih etmiştik ya işte buradan hareketle bu durumda maslahat'ın nass'tan üstünlüğü daha öncelikle sâbit olur.* Böylece icmâ'ın dayanağının, icmâ' ve nass açısından kat'î olması gerektiği iddiası da ortadan kalkmış olur. Bu durumda ortada sadece '*maslahata riâyet*' prensibi kalmış oluyor. İcmâ' da sened olarak *maslahat*'a dayanırsa, bu, bizim söylediğimiz görüşe uygunluk arzeder. İşte bu nedenle biz, hükümlerde '*maslahat*' ilkesine dayanmaktayız. Bu maslahat, ister doğrudan, isterse *icmâ'* vb. bir delil aracılığıyla sabit olsun farketmez.

Üçüncü âyet;

“...Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz !..”²⁵ Bu âyet, onları övmektedir.Allâh (cc)’ın onlardan övgüyle söz etmesi, onları ta’d’il ettiğinin göstergesidir. Dolayısıyla, onları icmâ’ları huccettir.

Bu âyet’e yöneltilen itiraz, önceki âyet için ileri sürülen itirazın aynısıdır.

İşte bu âyetler, icmâ’a Kur’ân’dan getirilen delillerdendir.

B. Sünnet’ten delili;

1. Sünnet’ten İcmâ’ın delil oluşu için getirilen (*en önemli delil*), Rasûlullah ’ın (sav) “ *Ümmetim dalâlet üzere ittifak etmez.* ” hadisi ile bu manayı ifade eden diğer hadislerdir.

Bu hadisin delil oluşu şu şekildedir.

Bu hadis, değişik lafızlarla varid olmuştur. Nasıl ki *Ali’nin şecâati, Hâtem’in cömertliği konusunda olduğu gibi-* müteaddid rivâyetler biraraya gelince,kesin bilgi oluşur,işte farklı varyantlarıyla bu hadis de ‘*tevâtür-i ma’nevî*’ derecesine ulaşır. Böyle olunca hadis, icmâ’a ittibâm vacip olduğu hususunda kesilik ifade eder. Bu durumda icmâ’, ittibâ’ edilmesi istenilen biçimde sened ve metin açısından kat’î nass kuvvetinde olur.

Bu hadis’e şu şekilde bir itiraz söz konusu olabilir.

“lafız ve varyantları çoktur diye dolayısıyla bu hadisin ‘mütevâtir-i mânevî’ derecesine ulaştığı iddiasını kabul edemeyiz. Biz Hâtemin cömertliği, Ali’ni şecaati gibi manevisi mütevâtirleri zihinlerimize arzettiğimizde birincisinin(hadis) değil de ikincilerin(Hâtem ve Ali’ye ilişkin haberlerin) sübûtunun, kat’î olduğu görürüz. O zaman yukarıdaki hadis kuvvet bakımından diğer ikisinden daha düşük düzeydedir. O iki kişi ile ilgili haberler mütevâtirdir. Mütevâtirin seviyesine ulaşamayan bilgi ise, mütevâtir değildir. Öyleyse bu haber, mütevâtir değildir. Ancak yaygın olmada zirveye ulaşmıştır.”

Eğer, “*Ümmet’in, onu kabûl edilir bulması, onun sâbit olduğunu gösterir.*” denilirse; Buna değişik açılardan cevap verilebilir.

²⁵ -Âl-i İmrân,111

1. ‘Ümmet’in bu hadis’i kabulle karşıladığı’ tezini kabul edemeyiz. Çünkü (Mu’tezile’den) Nazzâm, Şia, Haricîler ve sadece sahabe icma’ını geçerli saymaları açısından Zâhirîler gibi İcmâ’ münkirleri, eğer bunu kabulle karşılamış olsalardı, onun delil oluşuna karşı çıkmazlardı.

2. ‘Ümmet’in bu haberi kabulle karşıladığı’ şeklindeki bir delil getirme, icmâ’ı icmâ’ ile isbat etmek anlamına gelir ki, bu da bir şeyin varlığını kendisiyle isbat etmek demektir. (Dolayısıyla ileri sürülen bu argüman kabul edilemez.)

3. Ümmetin bu hadisi kabulle karşıladığını varsaysak bile, bu kabul zannî olup kat’î değildir. Kat’îliği, ona dayanarak kan dökülebilecek ölçüde en kuvvetli hukûkî/dînî delil olduğu ve kendisinden kat’î hükümleri alındığı iddia edilen bir icma, zanna bina edilemez. Böyle bir düşünce, kuvvetli olanı zayıf olana, kat’î olanı zannî olana bina etmek anlamına gelir.

Mütevâtir olduğunu kabul etsek bile, Rasûlullah (sav) ın bu hadisle, ‘ümmetim küfür dalâleti üzerine birleşmezler’ şeklinde bir anlamı kastetmiş olabileceği ihtimalinden dolayı küfrün mukâbili olan iman dışındaki konularda bu hadis, icma’a ittibanın vacip oluşuna bir delil teşkil etmez.

2. Peygamberimiz (sav) in, “ *Sevâd-ı a’zam’a uyun! Kim (cemaatten ayrılarak) tek başına kalırsa, cehennem’e de tek başına girer.*”²⁶ “ *Allah’ın eli cemaat üzerindedir.*”²⁷ buyrukları ile “ *...Başınıza habeshî bir köle bile emîr tayin edilse, onu dinleyin ve itaat edin!*”²⁸ ve “ *Kim, körükörüne dikilmiş isyan bayrağı altında ölürse, câhiliyye ölümü üzere ölür.*!”²⁹ hadislerinde de belirttiği üzere, yönetici ve yetkililere itaattir.

Sonra , İcmâ’ın hukuk kaynağı oluşuna dair Kitap ve Sünnet’ten getirilen deliller hakkında iki soru yöneltilebilir.

Birinci Soru:

İcmâ’, içinde daha önce açıklanan birçok problemi barındırdığından dolayı kesinlik ifade etmeyen sem’î delillerin zâhiriyle istidlâl etmektir. Sem’î/dînî

²⁶ -Hâkim , *el-Müstedrek*,1/115,116; Ebû Nuaym el-Isfehânî, *Tarihu Isfehân*,2/208

²⁷ -Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/116; Tirmizî, *Fiten*,7,Tirmizî, hadisin ‘Hasen Ğarîb’ olduğunu söyler.)

²⁸ -Buhârî, *Ahkâm*, 4

²⁹ -Müslim, *İmâret*,53 (1848)

delillerin zâhiriyle delil getirmek, icmâ' ile vâciptir. Eğer icmâ', sem'î deliller ile sâbit olursa, o zaman devir(kısır döngü) lâzım gelir.

İkinci soru:

Âyetteki '*el-mü'minûn*', hadislerdeki '*el-Ümme*' ifadeleri, müminlerin tamamını, ümmetin tümünü kapsar. Fakat ümmet, *nass'ların ifadelerinin gereği üzere-* yetmiş üç fırkaya ayrılmıştır. Biz, delilin (gösterdiği) sonucu kabul ediyoruz. Ümmetin *yetmiş üç fırkası ile birlikte* tamamı, bir konu üzerinde ittifak ederlerse, bu uyulması gerekli kesin bir huccet olur. Ümmetin tamamı ise ancak, *Allah ve Rasûlüne iman gibi* pek az konuda ittifak etmişlerdir. Kuşkusuz ümmetin, bu tür konulardaki ittifakı kesin huccettir. İşte bununla, Hz.Peygamberin '*ümmetim dalâlet üzere ittifak etmez.*' hadisindeki sır ortaya çıkmış olmaktadır. O sır da; hadisin manasının, '*ümmetim (bütün fırkalarıyla) dalâlet üzere birleşmezler.*' şeklinde olmasıdır.

İcmâ'ın aklî delili;

Bütün gayretlerini harcayıp yoğunlaşarak hükümleri araştıran zekî ve faziletli kimselerin tamamının, âdeten (normal şartlarda) hata üzerine ittifak etmeleri imkansızdır.

Bu delile, tersinden bir bakışla,

'*Yahûdî, hristiyan ve diğer din mensuplarının derin araştırma yapıp, ictihad etmeleri, fazilet sahibi olmaları ve sayıca çok olmalarına rağmen, dalâlet üzere ittifak ettikleri;* Halbuki o din mensuplarının, müslümanların icmâ'ı ile hata üzere oldukları (yani normal şartlarda büyük çoğunluğun da hata üzere ittifak edebilecekleri) itirazı ileri sürülebilir.

İCMÂ'IN KAYNAKLIĞINI İFADE EDEN DELİLLERİN BİRBİRİYLE KARŞILAŞTIRILMASI.

(BU KARŞILAŞTIRMA ÇEŞİTLİ AÇILARDAN YAPILABİLİR.)

Birinci açı;

Eğer icmâ' huccet olsaydı, bu, ya bizzat icmâ' edenlerin bizâtihi kendilerinden dolayı ya da şeriatin onların ma'sûm olduğuna şahitlik etmesinden dolayı olabilirdi. Birincisi bâtıldır. Çünkü icmâ' edenler, kendi istekleriyle ma'sûm olamazlar. İkincisi de batıldır. Çünkü, şeriatin onların ma'sûmluklarına şahitlik etmesi, ya mütevâtir (yolla sabit) olur. Bu durumda bu hususun tevâtürlüğü -önceden de temellendirildiği üzere- imkansızdır. Ya da âhad biçimde sabit olur. Âhad oluşu, maksada ulaşmaya yarar sağlamaz. Buradan da icmâ'ın şer'î bir huccet olmadığı açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.

1. İkinci açı:

Rasûlullah (sav), “*Ümmetim yetmişüç fırkaya ayrılacaktır.*” Ve “*Ümmetim dalâlet üzere birleşmez.*” buyurmuştur. Bize göre ‘dalâlet üzere birleşmeyen ümmet’ ten murad, ya yetmiş üç fırkanın tamamıdır. Ya da onların ‘kurtuluşa eren’ fırkasıdır.’

-Eğer ‘ümmet’ sözüyle, ‘*ümmetin bütün fırkaları*’ kastedilirse, bu iki açıdan sahîh olmaz.

a) Onlardan bir kısmı icmâ'ı delil olarak kabul etmezse, icmâ'ı delil olarak kabul etmeyen icmâ'ına itibâr etmek sahîh olmaz.

b) Ümmetin içerisinde bid'ati nedeniyle küfre düşmüş gruplar bulunmaktadır. Kâfir'in icmâ'daki rolü, geçerli değildir.

-Eğer, ‘ümmet’ sözüyle, ‘*fırka-ı nâciye*’ kastedilirse, onlar ümmetin tamamı değildir. Onlar, yetmişüç fırkadan bir bölümü olması hasebiyle -yaklaşık olarak ümmetin 1/9’ udurlar. O zaman hadisin takdiri; ‘*ümmetin 1/72’si dalâlet üzere birleşmez.*’ demektir. Ya da ‘*ümmetimden dalâlete düşmeyenler, ümmetimin yetmişüç bölümünden bir bölümüdür.*’ anlamına gelir. Bu ise dil açısından düşük

bir söyleyiş biçimidir. Bu tür şeylerin Allâh'ın Rasûlüne nisbet edilmesi ise caiz değildir.

2. Üçüncü aç;ı

Hız. Osman ve ondan önceki iki halife, annenin mirastaki payını , ölenin iki kardeşı ile birlikte bulunuyorsa, 1/3 ten, 1/6 ya düşürmüşlerdir.

İbn Abbâs ise, annenin mirastan hacbinin, ancak kardeşlerin sayısı üç olursa söz konusu olacağına kani idi. Bu konuda Hız. Osman ile tartışmış ve ona şöyle demiştir:

“Allah Teâlâ, *‘eğer ölenin kardeşleri varsa annesinin mirastaki payı 1/6 dir.’*³⁰ buyurmaktadır. Senin kavminin konuştuğu dile göre iki kardeşe, kardeşler anlamında *‘ihve’* denmez.

Bunun üzerine Hız. Osman, *‘Ben, önceki verilen hükmü terkedemem.’* diye cevap vermiştir.³¹

Bu, Osmân'ın (ra), icmâ ile delil getirişidir. Eğer icmâ', huccet olsaydı, İbn Abbâs, ibtidâen Kur'ânın zahirine dayalı olarak ona muhalefet etmezdi. Hız. Osman da onun kendisine muhalif olarak kalmasını kabul etmez, onu azarlar ve insanların icmâ' ettikleri şeyleri kabul etmeye zorlardı. Bu da icmâ'ın, Kur'ân'ın zâhir'ine göre daha düşük kuvvette olduğunu gösterir. Nitekim İbn Abbâs' da böyle yapmış, Kur'ânın zahirini icmâ'a özellikle de üç halife ve onların dönemindeki müctehidlerin icmâ'ına takdim etmiştir.

4.Dördüncü aç;ı

Sahâbîler, hasta ve su bulamayan kimse için teyemmümün caiz olduğu konusunda icma etmişlerdir. İbn Mes'ûd (ra); *‘şayet bu konularda onlara ruhsat tanırsak, korkarım ki birine su, soğuk gelir de o da suyu gördüğü halde teyemmüm etmeye kalkar!’* şeklinde konuşarak bu görüşe itiraz etmiştir. Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) ise ona, âyetle ve Ammâr'ın rivâyet ettiği hadisle delil getirmiş, onun bu görüşüne iltifat etmemiştir.

³⁰ -Nisâ,12

³¹ -Hâkim, *Müstedrek*, 4/335; Beyheqî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/227 (Hâkim, bu hadisin *Buhârî ve Müslim* tarafından tahrîc edilmemekle birlikte *‘sahîh’* olduğunu söylemiştir.

Bu, ‘*mücerred maslahat*’la nass ve icmâ’ı terketmek demektir. İbn Mes’ûd’un bu görüşü, meşhur olmuş, hiç kimse de ona karşı çıkmamıştır. O ise, bu görüşünde ya isabet etmiştir, veya hata etmiştir.

Eğer görüşünde isabet etmişse, nass ve icma’nın, maslahat vb. bir delille terkinin caiz olmasını gerektirir, ki maksat da budur.

Eğer, hata etmişse, kendisine karşı çıkmayı terketmeleri nedeniyle icmâ’ ehlinin hatalı olması gerekir.

(Bu halde)İki durumdan biri mutlaka gerekli olmaktadır.

a)Ya, İbn Mes’ûd’un fiiliyle, icma’nın terki caizdir. O zaman icma, hucet olmaz.

b)Ya da, Sahabe’nin İbn Mesudun hareketini onaylamaları, icmâ’ın hata üzere gerçekleştiğini gösterir. Her iki durum da icma’ı zedelemiş olur.

Eğer,

“İbn Mesud’un karşı çıkmasından dolayı, ‘*su bulunmadığı zaman teyemmüm yapılabileceği*’ne dair icma’nın bulunduğu görüşünü kabul edemeyiz. Aynı şekilde *Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin itirazından dolayı*, İbn Mesud’a karşı çıkmayı terketme konusunda sahabenin ittifak ettiğini kabul edemeyiz. Bu nedenle İcma’nın zedelendiğine dair ileri sürdüğünüz deliller geçersizdir.” denilirse,

Biz de şöyle deriz;

‘İbn Mes’ûd, icma’a değil, ‘*mücerred maslahat*’a dayanarak icmâ’ın dayanağı olan nassa muhalefet etmiştir. Oysa siz, kıyas ve maslahat nedeniyle nassın terkedileceğini söylemiyorsunuz. O zaman size göre İbn Mes’ûd hatalıdır. Zaten Sahabe de onun hatalı olduğunu kabul edince bize de sakınmak düşer. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin İbn Mesud’a karşı yaptığı redd, inkar içerikli bir redd olmayıp, münazara ve müzakere ifade eden bir reddir. İki redd biçimi arasındaki fark ta çok açıktır.

Bil ki, bizim bütün bunlardan amacımız, icmâ'ı zedelemek ya da onu büsbütün ortadan kaldırmak değildir. Aksine biz de, ibadet ve mukadderât vb. konularda icmâ'ın delil oluşunu kabul ediyoruz.

Bizim gayemiz sadece, Rasulullah (sav) in ‘ *zarar ve zarara karşılık zarar vermek yoktur.* ’ hadisine dayalı olarak, ‘ *maslahata riayet* ’ ilkesinin icmâ’dan daha güçlü bir delil olduğu, dayanağının da icmâ’ın dayanağından daha kuvvetli olduğunu belirtmekten ibarettir.

Bu husus, icmâ’ın kaynak oluşuna dair getirdiğimiz delillerden ve icma’ a yöneltilen itirazlarda da açıkça ortaya çıkmaktadır.

“MASLAHAT’A RİÂYET” İLKESİNİN NASS VE İCMÂ’A ÖNCELENMESİNİN NEDENLERİ:

‘ *Maslahatın gözetilmesi* ’ ilkesinin daha önce açıkladığımız şekilde, nass ve icma’a öncelikli olduğuna açıklık getiren bir çok yön vardır.

1-İcma’ı inkar edenler, maslahatın gözetilmesi ilkesini benimsemişlerdir. O takdirde bu ilke ittifak konusu, icma ise, ihtilaf konusudur. İttifak edilen bir şeye sarılmak, ihtilaf konusu olan bir şeye sarılmaktan daha uygundur.

2-Nasslar ihtilafı ve çelişkilidir. Böyle olunca bu nasslar, *hükümlerde meydana gelen ve dinen kınanan* görüş ayrılığının nedenidir. Maslahatın gözetilmesi ise, başlıbaşına bir gerçekliktir. bunda ihtilafa düşülmez. Maslahatın gözetilmesi, dinen istenen görüş birliğinin de nedenidir. Dolayısıyla buna uyulması daha uygundur. Nitekim Allah teâlâ;

- “*Topluca Allah’ın ipine sarılın, ayrılmayın,*”(A.İmran, 103),

- “*Dinlerini parçalayıp grup grup olanlar var ya , senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur.*” (En’am,159),buyururken, Allâh’ın rasûlü de;

“*Ayrılığa düşmeyin, yoksa kalpleriniz de ayrılır.* “ buyurmuştur.

Yine Yüce Allah (cc), birliği övme sadedinde, “*Allah, onların kalplerini ısındırdı. Eğer sen, yeryüzündekilerin hepsini harcasan kalplerini uzlaştıramazdın, Oysa ki onların kalplerini ancak Allah, uzlaştırdı.* “ (Enfal, 62)

buyururken, Allâhın rasûlü de; “*Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz.*”³² buyurmuştur.

Mezhep imamlarına tabi olan kimseler arasındaki çekişme ve mücadeleleri düşünen kimse, söylediğimiz şeylerin doğru ve haklı olduğunu görür. Öyle ki Malikîler, batı da Hanefiler ise, doğuda tek başlarına yayılmışlardır. Bu iki mezhepten her biri kendi hâkim olduğu bölgede diğerinin müntesiplerine sınırlı düzeyde birlikte yaşama hakkı tanımıştır. Öyle ki bize ulaştığına göre Geylân’lı Hanbelîler, aralarına Hanefî bir kimse geldiği zaman, onu öldürüyorlar, *kafirler için verdikleri hükümlerin bir benzerini uygulayarak* mallarını ganimet olarak telakkî ediyorlardı. Yine rivayet göre, Hanefîlerin yaşadığı Maverâünnehir bölgesinin bir yöresinde Şafiîlerin bir mescidi bulunmaktaydı. O beldenin valisi, hergün sabah namazında o mescid’e bakarak, ‘*şimdi bu kilisenin kapanması gerek!*’ dermiş. Bu durum böyle devam etmiş, hatta bir gün, bu mescidin kapısı çamur ve kerpiçe örülerek kapatılmış, bu durum ise vâli’nin çok hoşuna gitmişti.

Sonra, her mezhep taraftarları, yazdıkları kitaplarda yaptıkları ikili konuşmalarda kendi imamlarını diğer mezhep imamlarından üstün tutuyorlardı.

Hatta bir Hanefî’yi Ebû Hanife’nin menâkıb’ını yazıp, orada Ebû Yusuf, Muhammed, Abdullah İbn Mubarek gibi Hanefî mezhebine mensup kimselerle öğündüğünü sonra da diğer mezhep mensuplarına sataşarak,

-Onlar benim ashâbımdır. Bana onların bir benzerini getir.³³

-dediğini gördüm.

Bir nevi cahiliyet davası sayılabilecek bu gibi olaylar oldukça çoktur.

Hatta Mâlikîler; ‘*Şâfiî, Mâlik’in çocuğu mesabesindedir.*’ Şâfiîler ise, ‘*Ahmed b. Hanbel, Şâfiî’nin çocuğu gibidir.*’ Hanbelîler ise, ‘*Şâfiî, Ahmed b. Hanbel’in çocuğu gibidir.*’ derler. Bütün bunları, Hanbelî Ebu’l-Huseyn İbnu’l-Ferrâ, ‘*Tabaqâtü’l-Hanâbile*’³⁴ adlı eserinde zikretmektedir.

³² -Buhârî, *Edeb*, 5604, 5605; Müslim, *el-Birr ve’s-Sıla*, Hd No; 4641, 4642, 4643

³³ -Dîvânü’l-Ferezdak, 1/418, Dâru Beyrut baskısı. Oradaki ifade; ‘...*Ullâike Âbâi*. (onlar benim atalarım)’ şeklindedir.

³⁴ -*Tabakâtül-Hanabile*, 1/280

Hanefiler, ‘Şâfiî, Ebû Hanîfenin çocuğu mesabesindedir. Çünkü O, Muhammed b.el-Hasen’in çocuğu o da Ebû Hanîfe’nin çocuğu gibidir. Eğer Şâfiî, Ebû Hanîfe’nin etbândan olmasaydı onunla fikhî tartışmalara girmezdik.’ derler.

Şâfiîler ise, Ebû Hanîfe’nin arap olmayıp, mevâlî’den olduğunu, Hadis te otorite olmadığını, söylerler. Buna karşın Hanefiler ise, Şâfiî’nin aslen Kureyşli değil, Kureyşlilerin mevâlîsi olmakla suçlarlar. Ayrıca Şâfiînin hadiste otorite olmadığını, Zira, her karşılaştıkları hadis otorisinden rivayette bulunan Buhârî ve Müslim’in kendisine yetiştikleri halde ondan rivayette bulunmadıklarını söylerler. Hatta Fahreddin Râzî (ö.606/) ve Abdülkahir el-Bağdâdî et-Temîmî (ö.429/) Şâfiî’nin Kureyşliliğine dair müstakil menâkıb eserlerini bile kaleme almışlardır.

Yine öyle ki, her grup, kendi imamlarının faziletine dair hadis bile rivâyet etmişlerdir. Mâlikîler, ‘Çok yakında insanlar develerini nefes nefese bırakarak ilim arayacak fakat Medîne âliminden daha bilgin birini bulamayacaktır.’³⁵ hadisini rivayet etmişler, bundan da İmam Malikin kastedildiğini ileri sürmüşlerdir.

Şâfiîler, ‘İmamlar Kureyştendir.’³⁶, ‘Kureyşten öğrenin onlara öğretmeye kalkmayın!’³⁷, ‘Kureyşli âlim, yeryüzünü ilimle doldurur.’³⁸ rivayetlerinde Şâfiînin kastedildiğini söylerler.

Hanefiler, ‘Ümmetimden kendisine Nu’mân denilen biri ortaya çıkacak O, ümmetimin kandilidir. O, ümmetimin kandilidir kandili!’ Yine, ‘ümmetimden ‘Muhammed b.İdris’ denilen biri zuhûr edecektir, O, Ümmetim içi İblisten daha zararlıdır.’³⁹ Hadisini rivayet ettiler.

Hanbelîler de, ‘Ümmetimden Ahmed b.Hanbel adında biri zuhûr edecek, sünnetimi korumak uğrunda peygamberlerin gösterdiği sabrı gösterecek.’ ile

³⁵ -Ahmed, *Müsned*, 2/299; Tirmizi, 5/47 (Hasendir.) *Süfyan b. Uyeyne*’den bu kimse’den, İmam Malik’in kastedildiğini söylediği rivayet edilmiştir.)

³⁶ -Müsned, 3/128; Nesâî, *Sünen-i Kübra*, 3/467

³⁷ -Mes.bkz.İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 12/169; *Müsned* (el-Metalibü’l-Âliye-en-Nüşatü’l-Müsnede, 4/326)

³⁸ -Ebû Davud et-Tayalisi, *Müsned*’inde, Ebû Nuaym Hilye’de 9/65; Hatib, *Tarih-bağdad*, 2/60

³⁹ -İbnü’l-Cevzî bu sözün *mevzû*’ olduğu belirtmiştir. (*el-Mevzûât*, 2/48)

lafzını unuttuğum buna benzer sözler naklederler. Bunu, *Ebû'l-Ferec Şîrâzî* (ö.486), *el-Mubhec* adlı eserinde zikretmiştir.⁴⁰

Bil ki, bu hadislerden kimisi sahihtir. Ancak, konuya delâleti yoktur. Kimisi de delâleti bulunmasına rağmen sahih olmayan bir durumdadır.

Mâlik ve Şâfiî hakkındaki rivayetler, ceyyid olmasına rağmen onu rivayet edenlerin maksatlarına delâlet etmez. Çünkü, '*Âlimü'l- Medîne*' sözcüğü, eğer ism-i cins ise, Medîne âlimleri çoktur. Mâlik'e hâss değildir. Eğer ism-i şahs ise, Medîneli yedi fakih ve Mâlik'in kendisinden ilim aldığı diğer hocaları, onun yaşadığı dönemde ondan daha meşhûr idiler. O zaman bu ismin sırf ona hass olması düşünülemez. Eğer onun ashâbı, onun hakkındaki hadisi, '*tarafatlarının çokluğu, mezhebinin bir çok iklim yayılması*' şeklinde yorumluyorlarsa, buna işaret eden bir emâre olarak kabul edilebilir.

Yine, '*İmamlar Kureyştendir.*' rivayeti ile hususen Şâfiî'nin kastedildiği iddiası da doğru değildir. Aksine bu hadis, Halîfeler'e yorumlanır. Bu yorum da uygundur. Zaten Hz. Ebûbekir (ra) de sakîf günü bu hadisi delil getirmiştir.

'*Kureyşten öğrenin*' rivayeti de böyledir. Özel olarak bir kimseye işaret etmez.

'*Kureyş âlimi yeryüzünü ilimle doldurur.*' Rivayetine gelince, İbn Abbâs ile Şâfiî, bu hadisdeki kastedilen şahıs olup-olmama konusunda çekişmektedirler, (görünen o ki) İbn Abbâs'ın, daha önce yaşaması, Rasûlullah'la sohbeti, ve Hz.Peygamberi kendisi hakkında '*Allahım onu dinde fakih kıl! Ona te'vîli öğret!*'⁴¹ diye dua etmesi nedeniyle, *kastedilme* açısından Şâfiî'ye göre önceliği vardır. Ayrıca kendisine '*Arabın âlimi-İlmin denizi*' denilmekteydi. Eğer, Şâfiiler, hadisi, taraftarlarının çokluğu, mezhebinin yaygın oluşu nedeniyle Şâfiî'ye hamlediyorlarsa, İbn Abbas'ın mezhebi de hiç kimsenin inkar edemiyeceği bir biçimde ulemâ arasında yayılmıştır.

Ebû Hanîfe ve Ahmed b.Hanbel hakkında rivayet edilen hadisler ise, uydurma olup, aslı yoktur.

⁴⁰ -Şîrâzî, Fakih ve usûlcü, zâhid, sünnet konusunda titiz bir kimse olup, bir çok eseri bulunmaktadır. (İbn Receb, *Kitabu'z-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*,1/68)

⁴¹ -Buhari, *Vudû*,140; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*,Hd.no.4526

İbnü'l-Cevzî, el-Mevzûât'ında '(Ebû Hanîfe) Ümmetimin kandilidir!' rivayetini zikrettikten sonra şöyle der; "...Ve 'Şâfiî mezhebi meşhur olunca, Hanefiler, Şâfiî mezhebini zayıflatmak amacıyla Me'mûn Ahmed es-Sülemî⁴², Ahmed b.Abdullah el-Cüveybârî⁴³, adlı yalancı ve vaddâ' (hadis uydurucusu) olan bu iki şahıs anlaşıp/konuşmuşlar onlar da Ebû Hanîfe'yi öğmek Şafiiyi ise yermek amacıyla bu hadisi, uydurmuşlardır. Ancak Allah böyle girişimleri reddeder ve nûrunu tamamlar!."

Ahmed b. Hanbel hakkındaki rivayet ise, kesinlikle uydurmadır. Biz Ahmed b.Hanbel'in, insanlar arsında sünneti ençok ezberleyen onu ihata etmek açısından en üstünü olduğunu, hatta onun bir milyon hadisi müzakere ettiğinin sabit olduğunu' söylemiştik. Yine O, ' müsned'indeki hadisleri yediyüzellibin hadis arasından seçtim, (oluşturduğum bu) müsned'i kendimle Allah (cc) arasında bir huccet olsun istedim' demektedir.

Sonra, , Ebû'l-Ferec Şîrâzî (ö.486), 'Menâkıbu Ahmed b. Hanbel' adlı eserinde zikretmiş olduğu hadis, İmam Ahmedin Müsnedinde yer almamaktadır. Eğer bu rivayet sahih olsaydı, diğer insanlara göre O, mihnesi'nin ünü yeryüzünü dolduran biri olarak diğer insanlara göre daha öncelikli olarak bu hadisi tahrir eder, huccet olarak kabul ederdi.

Mezhep taraftarlarının kendi imamlarını üstün tutan/ öven, diğer mezhepleri imamlarını yeren hadisler uydurmalarına Allah için bir bak!, buna iten sebep, sadece onların zahirini vb. durumları, delilleri çok açık beyanı net olan 'maslahata riayet' ilkesine hakim kılmak sûretiyle mezheplere ayrışmalarıdır.(Tenâfihim fi'l-Mezâhib) Herhangi bir şekilde onların sözleri ittifak etseydi, onların kendilerinden naklettiğimiz bu gibi şeyleri anmamıza gerek kalmazdı.

Bil ki, âlimler arasındaki mevcut hilâf sebeplerinden biri de, nass'lar ve rivayetlerin birbirleriyle çelişki içerisinde olmalarıdır.

Birtakım insanlara göre bunu nedeni, Hz. Ömer dir (ra). Nitekim Hz. Ömer, Sahabe kendisinden Sünnet'in tedvîni hususunda izin istediklerinde, onları

⁴² -Zehebî, bu şahsı büyük yalanlar uyduran birisi olarak niteler. (Mîzânül İ'tidal,3/429)

⁴³ -Zehebî, bu şahsın hadis uyduruculuğuyla meşhur olduğunu söyler.(Mîzân,1/107)

bu isteklerini geri çevirmiş, Rasûlullah'ın(sav), “İlmi yazarak kayıt altına alınız!”⁴⁴ emrine, Vedâ hutbesini irad buyurduğu sırada; “Ebû Şâh için hadisleri yazabilirsiniz.”⁴⁵ iznini bilmesine rağmen, ‘Kur’ân’la birlikte başka birşeyi yazmam!’ demişti.

Yine derler ki, Eğer sahabe bu konuda serbest bırakılsalardı, onlardan her biri Rasulullah (sav) den rivayet edilen hadisleri bir araya getirip, Sünnet’i kayıt altına almış olacaktı. O zaman her hadiste, Rasulullah (sav) ile ümmet arasında, sadece o rivayeti tedvin eden sahabî bulunacaktı. *Buhârî, Müslim’in tevatiiren bize ulaştığı gibi* bu tedvin edilen divan/kitaplar da, onlardan bize tevatür yoluyla ulaşmış olacaktı.

NASS İLE MASLAHAT’IN ÇATIŞABİLECEĞİNİN SÜNNET’TEN ÖRNEKLERİ;

3- Bazı hükümlerde, maslahatlar ve benzerleriyle nassların çatıştığı olgusu, Sünnet’te sabit olmuştur.

Örnekler;

a) *Daha önce geçtiği üzere* İbn Mesûd’un teyemmüm konusunda, ‘ibadette ihtiyat’ maslahatını gözeterek nass ve icma’a aykırı davranmasıdır.

b) Rasûlullâh’ın Hendek savaşından sonra ashabına yönelttiği, “*Hiç biriniz Benî Kureyza’ya varmadıkça ikindi namazını kılmasın!*” sözüdür. Bu sözü duyanlardan bir kısmı, daha önce namazı kılmışlar ve “*Rasûlullah bizden bunu istemedi*” (yani oraya en kısa zamanda varmamızı vurgulamak istedi) demişlerdir.⁴⁶

c) Hz. Peygamber, Hz. Aişe’ye “*Eğer kavmin İslâm’a yeni girmiş olmasaydı Kâbe’yi yıkar, Hz. İbrahim’in temelleri üzerine (yeniden) yapardım*”⁴⁷ demiştir. Bu ise Kâbe’nin Hz. İbrahim’im temelleri üzerine yapılmasının gerekli olduğunu gösterir. Ancak Rasûlullâh (sav), İnsanları birarada tutup maslahatı için bunu terketmiştir.

⁴⁴ -Hâkim , *el-Müstedrek*,1/106; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*,1/259

⁴⁵ -Buhârî, *İlim*, 109 (Ebu Hureyre’dan)

⁴⁶ -Buhârî, *Havf*, 5

⁴⁷ -Buhârî, *İlim*, 48; Müslim, *Hacc*, 398,399

d) Hz. Peygamber, (beraberlerinde hedy kurbanı bulunmadığı için) ahabına haccı umreye çevirmelerini emredince “*Nasıl olur? Biz bunu hacc olarak adlandırdık.*”⁴⁸ dediler ve duraksadılar. Bu, mâhiyet itibâriyle âdete uyup nass’ı terketmektir, (dolayısıyla)konumuza benzemektedir.

e) Aynı şekilde Hudeybiye günü onlara ihramdan çıkmayı emredince, hacc menâsikinin yerine getirilmesinden önce ihramdan çıkılmayacağı konusundaki adete uyarak duraksadılar. Hatta Hz. Peygamber sinirlenerek şu ifadeyi kullandı “*Ne oluyor? Bir şeyi emrediyorum da yapılmıyor!*.”⁴⁹

f) Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin Müsned’inde geçtiğine göre⁵⁰ Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr’i “*Allah’tan başka ilah olmadığını söyleyen cennete girer.*” sözünü ilan etmesi için görevlendirdi. Hz. Ömer ona yetişt ve “*böyle yaparsan tembellik ederler.*” diyerek onu geri çevirdi.

g) Sahîh bir hadiste anlatıldığı üzere⁵¹ Hz. Ömer, benzeri bir konuda Ebû Hureyre’ye engel olmuştur. Bu davranışlar, dinin nassına maslahat gerekçesiyle karşı çıkmaktır.

Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin rivayetine göre⁵², bir adam namaz kılmak için mescid-i nebîye girdi. Sahâbîler bu adamın görünüşünü yadırgadılar. Rasûlullah (sav) Ebûbekir’e (ra) ‘git ve onu öldür!’ dedi. O da gitti baktı ki adam namaz kılıyor geri döndü. Sonra Ömer’e emretti o da geri döndü. Her ikisi kendi kendilere ‘namaz kılan adamı nasıl öldürürüm?’ diye düşündüler. Sonra Ali’ye öldürmesini emretti, o da gitti fakat adamı mescidde bulamadı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav); ‘Eğer o adam öldürülseydi ümmetinden iki kişi bile ihtilâf etmeyecekti!’ buyurdular. İşte iki büyük sahâbî (bu olayda da görüleceği üzere) nassı terketmişlerdir. Bu yaptıkları hareketteki dayanakları sadece o adamın ibâdete yönelişini güzel bulmalarından ibarettir.

⁴⁸ -Buhârî, *Hacc*, 34; Müslim, *Hacc*, Hd.no.148

⁴⁹ -İbn Mâce, *Menâsik*,41

⁵⁰ -Müsned, 10/100 (Heysemî, seneddeki *Süveyd b.Abdülaziz’in ‘metruk’ olduğunu söyler.*bkz.*Mecmeu’z-Zevâid* (Ebu Hüreyre’dan), 1/60

⁵¹ -Müslim, *İmân*,Hd.no.52, (Ebû Hureyre (ra)’den.

⁵² -Müsned,1/90; (Heysemî, senedeki ‘*Musa b.Ubeyde’* adlı şahsın *metruk* olduğunu belirtir. Bkz.*Mecmeu’z-Zevâid*,6/226)

Mükelleflerin maslahatlarının gözetilmesine diğer şerî delillere karşı öncelik veren kimse, bu görüşüyle, mükelleflerin durumunu düzenlemeyi Allah'ın onlara bağışladığı yararı elde etmeyi, hükümlerin dağınıklık ve düzensizlikten kurtarılmasını istemiştir. Dolayısıyla bu düşüncenin kesinlik kazanmasa da caiz olması gerekmektedir. Bu incelememiz maslahatın gözetilmesinin dayanağının icma'nın dayanağından daha güçlü olduğunu, dolayısıyla çatışma anında *beyân fonksiyonundan dolayı* maslahatın icma'a ve diğer delillere öncelikli olması gerektiğini ortaya koyar.

“MASLAHAT'A RİÂYET” İLKESİNİN NASS VE DİĞER DELİLLERE TERCİHİ KONUSUNDA İLERİ SÜRÜLEN MUHTEMEL İTİRAZLAR VE BUNLARIN CEVAPLARI;

1-Savunduğunuz görüşün özü, ‘salt bir kıyasla şer’î delilleri devre dışı bırakmaktır.’ Bu, tıpkı İblis’in kıyası gibi vad’ ve itibar yönünden (kıyasın kuruluşu ve değeri açısından) *fasittir*, denilirse,

Şöyle cevaplarız:

Bu, uykudan uyanmış bir adamın kuruntusu ve şaşkınlığından ibarettir. Bizim yaptığımız, kuvvetli olan delille amel etmenin gerekliliği , dolayısıyla şerî bir delile (icmaya) karşı daha güçlü bir şer’î delile (maslahata) öncelik tanımaktan başka bir şey değildir.

Bu, tıpkı sizin Zâhir’e karşı Nass’a ⁵³, Nass’a karşı İcma’a öncelik tanımanız gibidir. İblisin kıyası ise, “*Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten, onu topraktan yarattın.*”⁵⁴ Şeklinde idi. Bu ise, *maslahatın gözetilmesi* konusundaki

⁵³ -*Zâhir*; Kendisi işitilince manası hemen anlaşılan, açıkça bir manaya delâlet eden bir lafızdır. Ancak, kelam'ın sevkediliş sebebi, bu manayı açıklamak için değildir. Mes.“*Fâiz yiyenler, mahşerde ancak şeytân'ın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların 'zaten alış-veriş, fâiz demektir.' demelerindendir. Oysa Allâh, alış-veriş'i helal, fâiz'i haram kılmıştır.*” (Bakara,275) âyeti, alım-satım (bey') akdiyle fâiz arasındaki farkı bildirmek üzere inmiştir. Yani, ayetin sevkediliş sebebi budur. Âyet, bu yönüyle *nass*'tır. Fakat bu âyetin ifadesinde alış-veriş'in helal, faiz'in ise haram olduğu anlaşılır. Bu yönüyle de ayet, *zâhir*'dir. Zira bu âyet, alış-verişin helal, faiz'in haram olduğunu açıklamak üzere inmemiştir. (Fahrettin Atar, Fıkıh Usûlü, İst.,1988,s.209) Mütakellim'in usulcüler de *nass ve zâhir* kavramları farklı açılımlara sahiptir. Tanımları için bkz. *İbn Rüşd, Muhtasarı'l-Mustasfâ*, s101

⁵⁴ -A'râf,13

gibi kesin delillerle desteklenmiş değildir. Bizim görüşümüzün hatalı kurgulama (*fesâdu'l-vad'*) ile ilişkisi yoktur. Aksine anlattığımız gibi güçlü olana öncelik tanınması kapsamındadır.

2-Şayet *din, insanların maslahatlarını daha iyi bilmektedir ve bunun (gözetilmesini) şer'î delillere bırakmıştır. Şer'î delilleri maslahatların bilinebilmesinin göstergeleri haline getirmiştir. Şer'î delilleri bırakıp başkasına sarılmak dinle boy ölçüşmeye kalkmak ve inatlaşmaktır.* denilirse,

Şöyle cevaplarız:

Dinin, mükelleflerin maslahatlarını daha iyi bilmesi doğrudur. Ama bahsettiğimiz 'maslahatın gözetilmesi' ilkesinin, şer'î delillerin bir başka şey için terkedilmesi anlamına geldiğini kabul edemeyiz. Aksine şer'î deliller, "Zarar..." hadisine dayanan daha güçlü bir şer'î delilden dolayı terkedilmektedir. Tıpkı sizin icma'nın diğer delillere öncelikli olması hakkında ileri sürdüğünüz gibi. Sonra Allah, bizlere normal şartlarda, kendi maslahatlarımızı bilmemiz için bir yol vermiştir. Maslahata ulaştırması da ulaştırmaması da mümkün olan müphem bir durum için bunu terkedemeyiz.

3-*'Ümmetin icma'ı,kendisine karşı gelinemeyecek kat'î bir huccettir.'* denilirse,

Biz de deriz ki, 'eğer kat'îlikten, *'bir sayısı iki sayısını yarisıdır.'* örneğinde olduğu karşıtı bulunmayan *'aklî kat'îliği'* kastediyorsanız, icmâ'nın bu manadaki kat'îliğini kabul edemeyiz.

Eğer bundan *'icmâ'nın kat'î bir delile dayanmasını'* kastediyorsanız, bunun cevabını icmâ'nın delil oluşu için ileri sürülen ikinci ayetin delil oluşuna yaptığımız itirazda vermiştik.

Eğer, *'kendisine karşı gelinmesi câiz olmayan bir şey'* anlamını kastediyorsanız. Bu, tartışanın bizatihi kendisi olup, söz konusu hılâfın mahallidir. Bize göre, *-daha önceden de açıkladığımız gibi-* bu icmâ' deliline, kendisinden daha güçlü bir delile dayanarak karşı çıkmak mümkündür.

4-Denilirse ki:

Ümmetin hükümlerle ilgili meselelerde farklı görüşlere sahip olması bir rahmet ve genişliktir. Onların tek bir bakış açısıyla sınırlandırılmaları, genişliğin sınırını daraltacağı için bu, görüş farklılığının rahmet luşu esprisi ile bağdaşmaz.

Biz de Şöyle deriz;

Bu söz dinen sâbit olmamıştır ki buna uyulsun? Olsa bile *birliğin yararı*, görüş ayrılığının yararından daha güçlü olduğu için öncelik kazanır. Sonra bahsettiğiniz ‘*görüş ayrılığının mükelleflere geniş bir hareket sahası kazandırması*’ maslahatı, aynı sebepten kaynaklanan bir mefsedetle çatışmaktadır. O da görüşler farklılaştığında bazılarının mezheplerin ruhsatlarına uymaları, bunun da çözülmeye ve ahlak düşüklüğüne yol açmasıdır. Nitekim onlardan bazıısı şöyle demiştir;

(İçki) iç, livâta et, zina yap, kumar oyna!

(Sonra da) bütün bu konularda mezhep imamının görüşüyle delil getir!

Onlar bu sözleri ile nebiz içmeyi, (Ebû Hanîfenin görüşüne dayanarak) livata edenden, (Mâlik’e nisbet edilen görüşe göre ise) dübürden yaklaşıp hadd cezasının düşeceği, (Şâfiî’nin görüşüne dayalı) olarak ise satranç oynamanın mubahlığını kastetmektedirler

Aynı şekilde bazı zimmîler, çoğu kez İslâm’a girmek istediklerinde ihtilafların çokluğu ve görüşlerin farklılığı, onları bundan alıkoymaktadır. Çünkü ihtilaf, doğal olarak hoşlanılmayan bir şeydir. Bundan dolayı Allah, “*Allah sözün en güzelini, birbirine benzer bir kitap halinde indirdi.*” (Zümer, 23) buyurmuştur. Yani ayetleri birbirine benzeyen ve birbirini doğrulayan bir kitap. Kur’an’da ancak müteşabih ayetlerde ihtilaf edilir. Bunlar da muhkem ayetlerin ışığında usûlüne göre anlaşılır. Daha önce temellendirildiği şekilde “*Zarar...*” hadisinden elde edilen *maslahatın gözetilmesi* ilkesine dayanırsan hüküm yolunu şaşırmazsın, ihtilaf da ortadan kalkar.

5-“*Senin bu benimsediğin metod, ya hatalı olabilir, -ki bu durumda ona kıymet verilmez.- veya doğru olabilir. Doğru ise, doğruluk sadece senin metoduna hâs olabilir. Bu takdirde İslâm’ın ilk döneminden bu metodun çıkışına kadar gelip geçen tüm ümmetin hatalı olması gerekir, çünkü bunu onlardan hiç kimse ileri*

sürmedi. Eğer doğruluk senin metodunla sınırlı değilse, senin metodun uyulabilecek metotlardan biri olur. Oysa ki ümmetin uyulmasında ittifak ettiği imamların yolu, benimsenmeye daha layıktır. Çünkü Hz. Peygamber “Büyük çoğunluğa (es-Sevad el-Azam) uyun!. Kim (cemaatten) ayrılırsa ateşe düşer.”⁵⁵ buyurmuştur.” denilirse,

Cevap şöyle olur:

Daha önce anlattığımız delillere dayandığı için bizim bu metodumuz yanlış değildir. Doğruluk, kesin olarak değil belki zannî ve ictihâdî olarak bu metoda hastır. Bu ise, bu metoda uymayı gerektirir. Çünkü ferî (amelî) konulardaki zan, diğer konulardaki kesinlik gibidir. Buna göre, daha önceki ümmetin hatalı olmasının gerekmesi, ilk defa ortaya atılan her görüş ve metot sahibi için de geçerli olur. Uyulması gereken çoğunluk ise, apaçık ve kesin delildir. Aksi takdirde alimlerin kendilerine muhalefet eden avama uymaları gerekir. Çünkü avam, sayıca daha çok olup, büyük çoğunluğu oluştururlar.(Yine de doğrusunu Allâh (cc) bilir.)

SAVUNDUĞUMUZ MASLAHAT, ‘MÜRSEL’ ‘İ DE İÇİNE ALAN BİR GENELLİĞE SAHİPTİR

Şunu bil ki söz konusu hadisten faydalanarak temellendirdiğimiz bu metod, *İ.Mâlik*’in benimsediği *mürsel maslahat* görüşü değildir. Bilakis daha ileri düzeydedir. Bu, metodun özü ibadetler ve miktarlar (hadler, keffaretler, miras payları vs.)⁵⁶ konusunda *nass ve icma*’a, muâmelât ve diğer hükümler sahasında ise *maslahata* itibar etmektir.

Bunun temellendirilmesi şu şekildedir: Şeri hükümler hakkında değerlendirme, ya ibâdetler, miktarlar vb konularda veya muâmelât, âdetler vb. konularda olur.

⁵⁵ -Hâkim ,*el-Müstedrek*,1/115,116; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Tarihu İsfehân*,2/208

⁵⁶ -Bkz. M.Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İst. 1990,117.

A. İBÂDETLER KONUSUNDA

Birinci kısımda (ibâdetlerde) olursa, burada *nass*, *icmâ* vb. delillere itibar edilir.

Ancak hükmün delili bir ya da daha fazla olabilir.

a)Şayet bir tane ise, (*bir konuda bir ayetin, bir hadisin veya bir kıyasın ya da başka bir delilin bulunması gibi*) hüküm bununla sabit olur.

b)Deliller, (*bir konuda hem ayet, hem hadis, hem de istishâb vb. bulunması gibi*) birden fazla olur, aynı zamanda hükmün isbâtı veya nefyi noktasında uyuyorlarsa, hüküm buna göre sabit olur.

Deliller arası teâruz ve bunları giderme biçimleri

Deliller çatışır, bu çatışma,

- a) ya bağdaştırmaya uygun olur
- b) veya olmaz.

-Uygun olursa, deliller uzlaştırılır. Zira şer'î delillerde aslolan uygulamadan kaldırma (*ilgâ*) değil, uygulamaya koymadır (*i'mâl*). (*Ancak bu uzlaştırmanın açık ve uygun bir şekilde delillerin bir kısmını oyuncak haline getirmeyecek tarzda yapılması gerekir.*)

-Deliller bağdaştırmaya (cem') uygun olmazsa, 19 delil içerisinde *icmâ* diğerlerine karşı önceliklidir. *Nass ise*, -icma dışındaki-diğer delillerden önceliklidir.

Nass, Kitap ve Sünnetle sınırlıdır. Bunlar, hükmü, yalnız başlarına veya birlikte belirleyebilirler.

a) Kitabın, hükmü tek başına belirlemesi

a-Kitabın, hükmü, tek başına belirlediği durumlarda delil, bir veya daha fazla olabilir.

1.Delil bir tane ise (*hükümle alakalı tek bir ayet varsa*), ister *nass* ister *zâhir* olsun bununla amel edilir.

Ayet *mücmel* ise, (*iki ihtimalden veya ihtimallerden*) dine karşı daha fazla saygı hissi uyandıranı ile amel edilir ve bu özellik, beyân olarak kabul edilir.⁵⁷

Dine karşı saygı hissi uyandırmada iki ihtimal de eşitse, iki durumla da amel caiz olur. Tercih edilen, her ikisinin de birer defa uygulanmasıdır. Saygınlık yönü açıkça görülmezse durum beyana muhtaç bir şekilde askıda bırakılır.

2.Kitabın delilleri, birden fazla olduğunda (*hüküm hakkında iki veya daha fazla ayetin olması. durumunda*),

a)Eğer bu ayetlerin gerektirdiği anlamlar uyuşursa, tek bir ayet gibidirler.

b)Şayet farklı olursa, farklılık uzlaştırmaya uygun olduğu takdirde, *tahsis, takyid vb.* yollarla ayetler uzlaştırılır.

c)Bu farklılık uzlaştırmaya uygun olmadığı takdirde ayetlerden bir kısmının neshedildiği kesin olarak biliniyorsa, diğeri ile amel edilir. Kesin olarak bilinmiyorsa mensûh olan belirsiz durumda demektir. Bu durumda mensûh olanın tesbiti için Sünnet'in diğer ayetlere uygun olması delil olarak kullanılır. *Sünnet, Kitâb'ın açıklayıcısı olduğu için onun mensûh kısmını değil, hükmü sabit olan kısmını açıklar. Dolayısıyla Sünnetin açıklık getirmedeği âyet mensûh kabul edilir.*

c) Sünnet'in hükmü tek başına belirlemesi

a- Sünnetin, hükmü yalnız başına belirlediği durumlarda konu ile ilgili tek bir hadis varsa ve bu hadis sahihse, *-tek bir ayette olduğu gibi-* onunla amel edilir. Hadis sahih değilse, ona güvenilmez. Hüküm bulunabiliyorsa, Kur'an'dan alınır. Hüküm, Kur'an'da bulunamıyorsa ve konu içtihadla elverişli ise, hüküm ichtihadla tesbit edilir (*dine ve onun yüceliğine karşı daha fazla saygı hissi uyandıranla amel edilmesi gibi*). Bu konu ichtihadla elverişli değilse, beyân(a muhtaç olarak askı)da bırakılır.

b) Konu ile ilgili birden fazla sahih hadis olup sıhhatte eşitseler, gerektirdikleri anlamlar da birbirine uyuyorsa, tek bir hadis gibi değerlendirilirler. Anlamlar farklı ise, bağdaştırma mümkün olduğu takdirde bağdaştırılırlar.

⁵⁷ Mücmel ve beyan terimleri için bkz. Bilmen, *Hukûk-İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1,79.

Bağdaştırılamıyorsa kesin olarak bilinebilen bazıları mensûh kabul edilir. Mensûh olan hadis kesin bilinmiyorsa, tesbiti için Kitab'ın İcmâ'ın ve başka delillerin diğer hadislerle uygunluğu delil olarak kullanılır.

c) Hadislerin hepsi sahih olmayıp, konu ile ilgili bir tane sahih hadis varsa tek bir hadis varmış gibi kabul edilir.

d) Sahih hadisler birden fazla ise,

da) birbirlerine uygun oldukları takdirde bunlarla amel edilir.

de) birbirlerine aykırı iseler mümkünse bağdaştırılırlar. Aksi takdirde daha önce (*ilgili tüm hadislerin sahih olması durumunda*) geçtiği şekilde bir kısmının mensûh olduğuna hükmedilir.

e) Sihhat dereceleri farklı olup, bir kısmı daha sahih olursa anlamları uygun olduğu takdirde bir problem olmaz, tek bir hadis gibi değerlendirilirler.

-Çatışılırsa bağdaşma imkanı varsa bağdaştırılırlar. Aksi takdirde sıra ile en sahih olanına öncelik verilir.

-En sahih olan bir tane ise, bu hadis uygulanır.

-Birden fazla olup, anlamları birbirine uygunsa, tek bir hadis gibidir.

-Anlamları çatışıyorsa, mümkünse bağdaştırılırlar. Aksi takdirde bir kısmı mensuh kabul edilir. Bu, mensûh olduğu kesin bilinen veya daha önce geçtiği gibi delille tesbit edilen olabilir.

c) Kitap ve Sünnet'in, hükmü birlikte belirlemeleri

a)Hükmü, Kitap ve Sünnet beraberce belirliyorlarsa, birbirlerine uygun oldukları takdirde her ikisi ile amel edilir. *Bu durumda biri diğerinin açıklayıcısı veya destekleyicisi konumundadır.*

b)İhtilaf ederlerse bağdaştırılmaları mümkünse bağdaştırılırlar. Aksi takdirde birinin değeri ile neshedilebilme eğilimi varsa neshedilir. Böyle bir eğilim yoksa bu durum inceleme ve araştırma konusudur. (*En uygun olan; Kitaba öncelik verilmesidir. Çünkü O, en büyük kaynaktır. Kendi ferî için terkedilemez.*)

Bu anlatılan hususlar, ibadetlerin hükümleri hakkındaki görüşün açıklımıdır.

B. MUÂMELÂT KONUSUNDA;

Muâmelât ve benzeri alanlara gelince;

Burada esas alınan, daha önce de belirlendiği gibi *insanların yararadır*. Maslahat ve diğer şer’î deliller birbirlerine uygun veya aykırı olabilirler. Uygun olurlarsa ne âla! Tıpkı gözetilmesi zorunlu olan beş temel esasla (*canın ,dinin, neslin, aklın ve malın korunması*) ilgili hükümlerin ortaya konmasında *nass’ın, icmâ’in ve maslahatın* ittifak etmesi gibi. Bu hükümler de, *-katilin ve mürtedin (İslâmdan çıkanın) öldürülmesi hırsızın elinin kesilmesi, zina iftirası atanın ve içki içenin cezalandırılması gibi-* dînî delillerin *maslahata* uygun olduğu hükümlerdir.

ŞER’Î DELİLLER İLE MASLAHAT ÇATIŞIRSA;

Şer’î delillerle maslahat çatışırsa,

a)Herhangi bir şekilde bağdaştırmak mümkünse bu yola gidilir. (*Bazı delillerin belli durumlar ve belli hükümler için geçerli oldukları*) şeklinde yorumlanmaları gibi. Ancak bu maslahata zarar vermeyecek ve delillerin tamamını veya bir kısmını oyuncak haline getirmeyecek şekilde yapılmalıdır.

b)Bağdaştırma imkansızsa, “*Zarar...*”hadisinden dolayı maslahata öncelik verilir. Çünkü bu hadis, zararın giderilmesi konusunda özel bir emidir(has), zararın giderilmesi ise maslahatı gözetmeyi gerektirir. Dolayısıyla buna öncelik verilmesi zorunlu olur. *Zira hükümler düzenleyerek mükelleflerin yönlendirilmesinin amacı, maslahat ulaşmaktır. Diğer deliller ise araçlardır. Amaçların araçlara öncelikli olması zorunluluktur.*)

MASLAHAT İLE MEFSedet ÇATIŞIRSA;

Sonra maslahatlar ve mefsedetler bazan çatışabilir ve bu çatışmanın mahzurlarını giderecek bir kurala ihtiyaç duyulur. Bunun için biz deriz ki;

Farzettığımız her hüküm, ya sırf maslahat ya sırf mefsedet ya da herikisini de aynı anda içerebilir.

A-Sırf maslahat içeren bir hüküm, bir tek maslahata sahipse bu elde edilir.

-İki veya daha fazla maslahata sahipse hepsinin elde edilmesi mümkünse bu yapılır. Aksi takdirde mümkün olan elde edilir. Bir maslahattan fazlası elde edilemiyor ve maslahatların önem dereceleri farklı ise en önemlisi elde edilir. Eşit öneme sahipse bir tanesi seçilir. Töhmetsöz konusuysa bu kura ile belirlenir.

B-Farzedilen hüküm sırf mefsedet içeriyor ve bu da bir tane ise giderilir.

-Birden fazla olması halinde hepsinin giderilmesi mümkünse giderilir. Aksi takdirde mümkün olan giderilir.

-Bir mefsedetten fazlası giderilemiyorsa zararlarının önem dereceleri de farklı ise, en zararlıları giderilir. Eşit zarara sahipse aralarından biri seçilir. Eğer töhmetsöz konusu ise, kura ile bir tanesi giderilir.

C-Söz konusu hükümde hem maslahat hem de mefsedet bir araya gelmişse, maslahatın elde edilmesi ve mefsedetın giderilmesi mümkünse bu kesinleşir. Bu çok zorsa maslahat ve mefsedet farklı öneme sahip oldukları takdirde maslahatı elde etme veya mefsedetı giderme yöntemlerinden en önemli olan yapılır. Eşit öneme sahipse seçim yapılır. Töhmetsöz konusuysa kura ile belirleyerek gereken yapılır.

D-İki maslahat veya iki mefsedet veya bir maslahat ve bir mefsedet çatışır, her biri de farklı yönlerden üstünlük sağlarsa elde etme veya giderme açısından bu yönlerin en üstün olanını dikkate alırız. Eşit olurlarsa seçime veya kuraya yöneliriz.

Bu kural, Hz.Peygamberin “Zarar...” hadisinden elde edilmiştir. Çoğunlukla hükümlerin en güçlüsüne bununla ulaşılır, görüşlerin ve metotların çokluğundan kaynaklanan ihtilaf ortadan kaldırılır.

Bununla birlikte, hukukçuların ihtilaflarının, hedeflenenin dışında gerçekleşen bir faydası vardır. O da hükümlerin hakikatlerini, bağlantılarını, benzerliklerini ve aralarındaki farklarını bilmektir. Bu, aritmetiğin, düşüncenin berraklaşmasındaki yararına benzer.

Biz maslahatı ibadet ve benzeri konularda değil muâmelât ve benzeri alanlarda esas aldık. Çünkü ibadetler, dinin hakkıdır ve ona özgüdür. Dinin hakkı olan bir şeyi sayı, keyfiyyet, zaman ve yer açısından bilebilmek ancak dinden

kaynaklanan bir bilgi ile mümkündür. Böylece kul, bunu belirlenen şekle uygun olarak yerine getirir. Tıpkı kölenin efendisinin belirlediğine uymadıkça onu hoşnut edemeyeceği, bildiği şeyleri yapmadıkça itaatkar ve hizmetkar sayılamayacağı gibi burada da aynı durum söz konusudur. Bundan dolayı felsefeciler kendi akıllarıyla ibadet edip, dinleri bir tarafa atınca yüce Allah'ı öfkeliendirdiler, hem kendileri saptılar hem de başkaları saptırdılar. Mükelleflerin haklarında ise durum farklıdır. Bunun hükümleri, dînî nitelikli bir siyasete dayanmaktadır, kendi maslahatları için ortaya konmuştur. Göz önünde bulundurulmuş ve elde edilmesi önemsenen şey, mükelleflerin maslahatıdır.

Din, onların maslahatlarını daha iyi bilir, dolayısıyla dini delillerden bunlar elde edilmelidir, denilemez. Çünkü biz, *maslahat*ın dini delillerden birisi hatta en güçlüsü ve en özeli olduğunu, faydaları elde etmek için ona öncelik verdiğimizizi belirtmiştik.

Sonra bu görüş, *maslahat*ları akılların ve tecrübelerin sınırını aşan ibadetler için de ileri sürülebilir. Fakat mükelleflerin kendi haklarının gözetilmesindeki maslahat, akıl ve tecrübe yoluyla kendilerince bilinmektedir. Dinin bu maslahatları ayrıntıyla açıklamaktan sarf-ı nazar ettiğini gördüğümüzde bunların elde edilmesi için *maslahat*ı gözetmeye yönlendirildiğimizi anlarız. Tıpkı nasslar hükümler için yeterli olmayınca, hükümlerin tamamlanması için kıyasa yönlendirildiğimizi anladığımız gibi. Kıyas da aralarındaki ortak bir illete dayanarak hakkında bir şey söylenilmemiş olanın hükmünü nassla belirlenmiş olana katmaktan ibarettir.

Yüce Allah doğruyu en iyi bilendir.

BİBLİYOGRAFYA

- Asqalânî**, İbn Hacer (ö.852), *ed-Düreru'l-Kâmine*, Kahire, ty.,
- Brockelmann**, *GAL, II* ve *-Suppl, II*
- Erdoğan**, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İst. 1990
- Fahrettin Atar**, *Fıkıh Usûlü*, İst., 1988
- Ferrâ**, Ebî Ya'lâ (ö.526), *Tabaqâtü'l-Hanâbile*, (tahk. M. Hâmid el-Fıqî), Kahire, 1952
- Hasenî**, İsmâil, *Nazariyyetü'l-Makâsıd inde'l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. Âşûr*, U.S.A., 1995,
- İbnü'l-İmâd**, Abdülhayy (ö.1089), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Kahire, h.1350
- İbn Receb**, Ebu'l-Ferec Zeynuddîn (ö.795), *Kitâbu'z-Zeyl alâ Tabaqâti'l-Hanâbile*, Kahire, 1952
- Koca**, Ferhat., “*İslâm Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Necmüddin Tûfî'nin Bu Konudaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi*”, İLAM, Araştırma Dergisi, c. 1, s. 1 (Ocak-Haziran 1996)
- Mesud**, Muhammed Hâlid, *İslâm Hukuk Teorisi*, çev. Muharrem Kılıç, İst., 1997
- Pekcan**, Ali, *İslâm Hukuku Usûlünde Zarûriyyât Hâciyyât ve Tahsîniyyât Meselesi*, Konya, 1999 (*Basılmamış Doktora tezi*)
- Hallâf**, Abdülvehhâb, *Mesâdiru't-teşrîu'l-İslâmî fî mâ Lâ Nassa Fîh*, Kuveyt, 1972
- Süyûtî**, Celâlüddîn (ö.911), *Buğyetu'l-Vuât*, (tahk. M. Ebulfadl İbrâhîm), Kahire, h.1384,
- Tûfî**, Necmuddîn,
- Şerhu Muhtasari'r-Ravda* (tahk. A. Muhsin et-Türkî), Beyrut, 1987/1407
- et-Ta'yîn fî Şerhi'l-Erbaîn*, (tahk. Ahmed Hâc Muhammed Osmân) Beyrut/Mekke, 1419/1991
- el-Bülbül fî Usûlü'l-Fıkh: (Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfiî)*, H.1414
- Zirikli**, Hayruddîn (ö.h.1396), *el-'A'lâm*, 1976, yy.